

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА
МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**САМАРҚАНД ИҚТИСОДИЁТ ВА СЕРВИС
ИНСТИТУТИ**

Қўлёзма ҳуқуқида

Турсунова Дилбар Бахроновна

**«ОИЛА ХЎЖАЛИКЛАРИДА
ХАРАЖАТЛАРНИ ТАРТИБГА
СОЛИШ МУАММОЛАРИ»**

(Самарқанд вилояти оилалари мисолида)

**5A340102 «Тармоқлар иқтисодиёти» ихтисослиги
магистрлик даражасини олиш учун**

МАГИСТРЛИК ДИССЕРТАЦИЯСИ

**Раҳбар: Иқтисод фанлари
доктори, профессор
М.Қ.ПАРДАЕВ**

Р Е Ж А

Кириш	3
 1-боб. Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида оила хўжалиги, унинг харажатлари мазмуни ва таркиби	
1.1. Оила хўжалиги ва унга оид атамалар мазмуни.....	8
1.2. Оила мулки шаклланиши ва таснифи.....	15
1.3. Бозор муносабатлари шаклланаётган шароитда оила хўжалиги даромадлари турлари ва табақаланиши.....	24
1.4. Оила хўжалиги харажатлари таснифи, таркиби ва мазмуни.....	37
 II-боб. Самарқанд вилоятида оила хўжаликлари харажатлари таҳлили	
2.1. Самарқанд вилоятининг ижтимоий-иқтисодий тавсифи.....	45
2.2. Оила хўжаликлари харажатларини даромадлари билан қиёсий таҳлил қилиш.....	52
2.3. Оила хўжалиги харажатлари таркибининг таҳлили.....	65
 III-боб. Ижтимоий ҳимояланган бозор иқтисодиёти шаклланиши шароитида оила хўжаликларида харажатларни тартибга солишдаги муаммолар ва уларнинг ечимлари	
3.1. Оила хўжаликларида харажатларни бошқаришнинг жаҳон тажрибаси.....	70
3.2. Вилоятдаги оила хўжаликларида харажатларни тартибга солишдаги муаммолар ва уларни ечиш йўллари.....	74
Хулоса	79
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати	82
Иловалар	88

КИРИШ

Тадқиқотнинг долзарблиги. Ўзбекистонда бозор ислохотларини ҳозирги босқичининг муҳим хусусиятларидан бири оила иқтисодини мустаҳкамлашдир. 1998 йилнинг «Оила йили» деб эълон қилиниши бежиз эмас эди, албатта. Бозор иқтисодиётига ўтишнинг ўзбек модели оилани жамиятимиз иқтисодий структурасининг бирламчи бугини сифатида аҳамияти ортиб бориши инобатга олинган эди. Оила иқтисодий функциясининг кучли бўлиши бизнинг менталетимиз десак хато бўлмайди ва буни миллий хусусият деб қараш ўринлидир. Ҳозирги ўзбек оиласида бунинг 3 та функцияси мужассамлашади:

- а) истеъмол функцияси;
- б) ишчи кучини такроран ҳосил этиш функцияси;
- в) турли неъматлар ишлаб чиқариш функцияси.

Оила хўжалигининг ижтимоий ячейкаси, лекин у ўз функцияларини бажариш жараёнида уй хўжалигига айланади. Уй хўжалиги иқтисодий категория сифатида макроиқтисодий тузилманинг муҳим унсури ҳисобланади ва у макроиқтисодий оборотнинг иштирокчиси бўлади. Оила уй хўжалиги сифатида ресурслар сотиб даромад олади, у истеъмол бозорида ўз пулини сарфлаб, керакли товарлар ва хизматларни харид этиб эҳтиёжини қондиради. Ўзбекистон шароитида фақат ресурс (иш кучи) сотишдан эмас, балки ўзининг бевосита товар ишлаб чиқариш фаолиятидан ҳам даромад топади. Хуллас, иқтисодий айланмада уй хўжалиги ҳисобланмиз оила даромад топиш ва уни харажат қилишдек ишларни бажаради.

Оила даромади - оила хазинасига тушаётган пул ва моддий тушумлар ҳисобланса, оиланинг харажатлари оила ва унинг аъзолари

эҳтиёжларини қондирилишида намоён бўлади. Оиланинг жами даромади турли шаклидаги пул тушумлари, натурал тушумлар, турли имтиёзларни ўз ичига олади. Ўзбекистонда оила даромадлари таркибини 80,5 % пул даромадлари, 18 % натурал тушумлар ва 1,5 % имтиёзлардан иборат бўлади.

Оила даромадлари оила аъзолари таркиби, оиланинг қайси ҳудудда жойлашгани ва аъзоларнинг қандай иш билан банд бўлишига боғлиқ.

Ҳозирда иқтисодий адабиётларда оила микроиқтисодиёт субъекти сифатида қаралиб, унинг даромадлари таркиби шаклланиши чуқур ўрганилмоқда. Аммо оиланинг харажатлари, уларнинг таркибини оптималлаштириш ва бошқариш муаммолари иқтисодчилар эътиборидан бир оз четда қолмоқда. Бу билан биз оила иқтисодиёти муаммолари билан фақатгина бугунги кунда шуғулланилиб бошланди, деган фикрдан йироқдамиз.

Тадқиқотнинг ўрганилганлик даражаси. Оила хўжалиги иқтисодиёти, унда амалга ошириладиган тадбиркорлик муаммолари узоқ йиллардан буён иқтисодиёт назариясининг предмети бўлиб келган. Бу соҳа Ф.Кенэ, А.Смит, Ж.Сей, А.Маршал, Дж.Кейнс, Й.Шумпетер, М.Вебер, Д.Телбрейт, Ф.Хейк, А.Чайнов каби иқтисодчи ва файласуфлар асарларида ўз ифодасини топган. Шунингдек, буюк шарқ алломалари Абу Али Ибн Сино, Аҳмад Дониш, Абу Насир Фаробий асарларида ҳам ўрганилган. Аммо режали иқтисодиётга асосланган маъмурий буйруқбозлик тизими шароитида оила хўжалиги асосан иқтисодиётда истеъмолчи субъект сифатида қаралди. XX асрда оила хўжалиги хўжэалик юритувчи субъект сифатида деярли талқин қилинмади. бироқ, иқтисодиётни эркинлаштириш, бозор муносабатларининг шаклланиши бу муаммога янгидан ёндошишни талаб қилмоқда. Шу туфайли ҳозирги пайтда оила хўжалигининг иқтисодий муаммосига катта эътибор берилмоқда. Ушбу соҳа иқтисодий

назария фанига киритилиб, унга микроиқтисодиёт субъекти сифатида қаралмоқда.

Ҳозирги пайтда оила иқтисоди ва бизнесига бағишланган қатор адабиётлар ҳам пайдо бўлди. Бу соҳа илмий-тадқиқотлар объектига ҳам айланиб бормоқда. Бу борада иқтисодчи олимлардан А.Ўлмасов¹, М.Қ.Пардаев², Г.Шодиева³, З.Н.Қурбонов⁴, Б.Беркинов⁵, А.Ҳайитов⁶, М.Байзаков⁷, У.Холмуҳаммедов⁸ каби ўзларининг илмий ишларини чоп қилиб самарали ижод қилмоқдалар.

Шуни эътироф этиш керакки, ушбу асарлар Ўзбекистоннинг ўзига хос йўлидан келиб чиққан оила хўжалиги иқтисодиётини ўрганишга қўйилган дастлабки қадамлардир. Шу билан бирга уларнинг кўпчилигида фақатгина оила хўжаликлари даромадлари ва уларнинг шаклланишига қаратилган бир ёқлама қарашлар мавжуд. Оила хўжаликлари харажатлари, уларни таҳлил қилиш ҳамда режалаштириш масалалари ҳозирча очик қолмоқда. Ёритишга ҳаракат қилинган айрим адабиётларда эса маълумот жуда кам. Айнан шунинг учун ҳам оила хўжаликлари харажатларини тартибга солиш муаммолари ўта долзарбдир. Биз ушбу мавзунини Самарқанд вилояти оилалари мисолида ўрганишга ҳаракат қилдик.

Тадқиқотнинг мақсади оила хўжаликлари мулки ва даромадлари шаклланишини ўрганиб унинг сарф этилиш йўналишларини таҳлил этиш, бу борадаги жаҳон тажрибасини ўрганган ҳолда тавсиялар ишлаб чиқишдан иборатдир.

¹ Ўлмасов А. Оила иқтисоди. - Т.: «Меҳнат». 1998.

² Пардаев М.Қ. Оила иқтисодиёти ва бизнес асослари. Сам. СамКИ, 1997.

³ Пардаев М.Қ., Шодиева Г. Оила хўжалиги иқтисодиёти ва тадбиркорлиги. Самарқанд, СамКИ. - 2001.

⁴ Пардаев М.Қ., Қурбонов З.Н. Оила бизнес ва тадбиркорлиги. Самарқанд, СамДУ. - 1999.

⁵ Беркинов Б. Ислохотлар негизида оила манфаати. /// «Мулкдор» ҳафтаномаси. 1998 йил 13 феврал.

⁶ Ҳайитов А. Оиласи бой жамият - фаравон жамият. /// «Савдогар» газ 1999 йил 12 октябр.

⁷ Байзаков М., Айтмурадова Р. Оила, бизнес ва маркетинг - Қарақалпоғистон, Нукус «Қарақалпоғистон». - 2001.

⁸ Холмуҳаммедов У. Оиланинг бозор даромадлари. /// Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси. 1995 йил 5 сон, 40-бет.

Ушбу мақсадни амалга ошириш учун магистрлик диссертация ишимиз доирасида қуйидаги **асосий вазифаларни** ҳал қилиш ва амалга ошириш кўзда тутилди.

- оила хўжалиги ва унга оид айрим атамалар мазмунини тўлиқ очиб бериш;
- оила хўжаликлари мулкини таснифлаш;
- оила хўжаликлари даромадларини табақаланиши ва турларини очиб бериш;
- оила хўжаликлари харажатларини аниқ бир тизимли асосда таснифлаш ва ҳар бир моддаси мазмунини ёритиш;
- статистик маълумотлар ва монографик тадқиқотлар асосида Самарқанд вилоятидаги оила хўжаликлари харажатларини таҳлил қилиш;
- оила хўжаликлари харажатларининг таҳлили ва харажатларни бошқаришдаги ривожланган мамлакатлар тажрибаси асосида оила хўжаликларда харажатларни тартибга солиш юзасидан аниқ тавсиялар ишлаб чиқиш;
- оила хўжаликларидаги харажатларни тартибга солишдаги муаммоларни ўрганиш (анкета сўрови асосида) ва уларни ечиш йўлларини кўрсатиш.

Биз магистрлик диссертациямизда олдинга қўйилган ушбу вазифаларни амалга ошириш учун мавзунини кириш 3 та боб, хулоса, фойдаланилган адабиётлар рўйхати ва иловалардан иборат таркибий тузилишини шакллантирдик.

Ишнинг биринчи бобида мавзунинг назарий асосларига тухталиб, оила хўжалиги ва унинг даромадлари ҳамда харажатлари моҳиятини очиб берамиз.

Иккинчи бобда Самарқанд вилоятидаги ижтимоий-иқтисодий аҳволни ўрганамиз ва оила хўжаликлари харажатларини таҳлил қилиб чиқамиз.

Учинчи бобда жаҳон тажрибасига таянган ҳолда харажатларни тартибга солишдаги муаммоларни ечиш бўйича тавсиялар ишлаб чиқамиз.

Ишнинг якуни сифатида хулоса ва таклифларимизни келтириб ўтамиз.

Ишда қуйидаги натижаларга ва илмий янгиликларга эришилган:

1. Оила хўжалиги ва унга оид айрим атамалар мазмуни бойитилган ҳолда янги таърифлар берилган.

2. Оила хўжалиги харажатлари таснифланган ва шу асосда оила хўжалиги харажатларининг таснифий чизмаси ишлаб чиқилган.

3. Оила хўжаликларида харажатларни тартибга солиш бўйича аниқ тавсиялар берилган.

4. Оила хўжаликларида харажатларни тартибга солиш ва бошқариш учун зарур даромадлар ва харажатлар баланси берилиб, ушбу баланс таркиби ишлаб чиқилган.

Ишнинг методологик асоси бўлиб, Президентимиз И.А.Каримов ва Оила хўжалиги иқтисоди соҳасидаги етакчи олимларнинг илмий асар ва ишланмалари ҳисобланади.

1-боб. ИҚТИСОДИЁТНИ ЭРКИНЛАШТИРИШ ШАРОИТИДА ОИЛА ХЎЖАЛИГИ, УНИНГ ХАРАЖАТЛАРИ МАЗМУНИ ВА ТАРКИБИ

1.1. Оила хўжалиги ва унга оид атамаларнинг мазмуни

1991 йил Ўзбекистонимиз сиёсий мустақилликка эришилгач янгича иқтисодий сиёсат юрита бошланди.

Собиқ СССР даврида ҳукумрон бўлган мулк шакллари ўрнида (уларнинг замирида) янги мулк шакллари пайдо бўла бошлади. Мустақиллигимизнинг дастлабки кунлариданоқ хусусий мулкка, унинг шаклланиши ва ривожланишига кенг эътибор қаратилди.

Янгича мулкчилик муносабатларининг шаклланиши замирида янги тушунчалар ҳам пайдо бўлди. Шундай тушунчалар қаторига оила ва унга оид атамаларни киритишимиз мумкин.

Мустақиллик туфайли вужудга келган ва микроиқтисодиёт субъекти сифатида тан олина бошланган «оила хўжалиги» тушунчаси доирасида бир қатор атамалар мавжуд бўлиб, улар турли адабиётларда турлича талқин этилади. «Оила хўжалиги» тушунчаси билан боғлиқ «Оила», «Оила бизнеси», «Оила тадбиркорлиги», «Уй хўжалиги» каби тушунчаларнинг мазмуни, бир-биридан фарқли равишда ҳар бирининг ўзига хос хусусиятини инобатга олган ҳолда, иқтисодий жиҳатдан тўлиқ ёритилган эмас. Бу тушунчалар бўйича турли адабиётларда турлича фикрлар мавжуд.

Оила тушунчасига қатор-ижтимоий-иқтисодий ва илмий ҳамда оммабоп адабиётларда турлича таърифлар берилган.

Оила бу жамиятнинг асосий бир қисми бўлиб, ҳар бир жамиятнинг негизи, яъни асоси, оилаларнинг йиғиндисининг мажмуидан иборат. Оилаларнинг қанчалик ривожланганлиги шу жамиятнинг, шу давлатнинг, жамоанинг ривожланганлиги шу даражада эканлигини кўрсатиб туради. Яъни, оилалар қанчалик даражада иқтисодий бақувват бўлса, шу давлат шунчалик иқтисодий бақувват бўлади. Шуларни инобатга олган ҳолда

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 63-моддасида «Оила жамиятнинг асосий бўғинидир ҳамда жамият ва давлат муҳофазасида бўлиш ҳуқуқига эга.

Никоҳ томонларнинг ихтиёрий розилигига ва тенг ҳуқуқлигига асосланади» деб ёзиб қўйилган. Оила тушунчасига фалсафий нуқтаи назардан ёндошувчилар «оила – жамиятнинг ячейкаси, шахсий турмуш уюшмасининг энг муҳим шакли, бу шакл эр-хотиннинг иттифоқига ва қариндошлик алоқаларига, яъни бир жойда истиқомат қилиб, умумий ҳўжалик юргизадиган эр-хотин ва болалар, ака-ука ва опа-сингиллар ва бошқа қариндошлар ўртасидаги муносабатларга асосланади» дейишади.

Оиланинг тарихи узоқ утмишларга бориб тақалади. Вақт ўтиши билан оила ҳар доим замонавийлашиб, шаклланиб ва ривожланиб боради. 1991 йил жонажон Ўзбекистонимиз мустақил деб эълон қилингандан бошлаб, оила бозор иқтисодига, янги босқичга ўтди ва шу бозор иқтисодиёти муҳитида жадал ривожланиб бормоқда.

Оила давлат суянчи асосида янги авлодни тарбиялаб вояга етказмоқда. Бу авлод – мулкдорлардир. Ҳар бир оила давлат қонунлари асосида, алоҳида, мустақил равишда ривожланади ва ўз муаммоларини ўзлари ечади. Шунинг учун биз оилани давлат ичидаги митти давлатчадир, деб аташимиз мумкин. Чунки, у давлатнинг ўз қонун-қоидалари, асрлар давомида шаклланган. Урф-одатлари бор. Шулар асосида улар ўзи мустақил равишда ўз келажагини режалаштиради ва шу режа асосида ривожланади.

Оила – асрлар давомида шаклланган ва ҳозир ҳам қайта шаклланаётган жамиятнинг кичик бир уюшмасидир. Бу уюшманинг асоси эр ва хотиндир.

Оила тушунчасига «Ўзбек тилининг изоҳли луғати¹»да «Эр-хотин, уларнинг бола-чақалари ва энг яқин туғишганларидан иборат бирга яшовчи кишилар мажмуи» деган таъриф берилган. Ушбу таърифда оилага фақатгина кишиларнинг бирга яшайдиган гуруҳи сифатида қаралиб, унинг, яъни, оиланинг ижтимоий-иқтисодий функцияси ўз аксини топмаган. Бизнинг ушбу фикримиз проф. М.^а.Пардаев ва Г.Шодиеваларнинг «Оила хўжалиги иқтисодиёти ва тадбиркорлиги» номли маърузалар матнида ҳам эътироф этиб ўтилган.

Оила тўғрисида бошқа тушунчалар ҳам мавжуд. Масалан, бозор муносабатлари шароитига мослашган янги «Иқтисодий назария» фанидан олий ўқув юртлари талабаларига мўлжалланган дарсликда «Оила – шахс, оила ва бутун жамиятнинг ижтимоий, иқтисодий ва маънавий эҳтиёжини қондиришга қратилган фаолиятини амалга ошириш учун бир-бири билан эр-хотинлик, қариндош-уруғчилик алоқалари асосида ташкил топган кишиларнинг кичик гуруҳи, уюшмаси» деган таъриф берилган. Ушбу таъриф бозор муносабатлари шаклланаётган бугунги кунга мос келади, чунки оила собиқ социалистик жамият деб аталмиш таталитар тизимда эътироф этилганидек, фақатгина истеъмолчи эмас, балки бошқа субъектлар қатори кенг хўжалик юритувчи субъектга айланиб бормокда. Шу жиҳатдан мазкур таърифда оилага оддий бирга яшовчи кишилар мажмуи сифатида эмас, балки ижтимоий, иқтисодий ва маънавий эҳтиёжни қондириш мақсадида бирлашган жамиятнинг бир кичик гуруҳи сифатида қаралади. Бироқ, ушбу таъриф ҳам «оила»нинг мазмунини ёрита олмаган ва оила хўжалиги тушунчасини моҳиятини очиб бера олмайди.

Оила хўжалиги даромадлари, унинг иқтисодиётига бағишланган қатор илмий ишлар муаллифи и.ф.н. Г.Шодиева сўзининг «Оила хўжалиги даромадлари...» мавзусидаги номзодлик диссертацияси ва унинг

¹ «Ўзбек тилининг изоҳли луғати». – М. Изд. «Русский язык», 1981, 1-том, 526-бет.

авторефератида «Оила хўжалиги» тушунчасига қуйидагича таъриф берилади:

Оила хўжалиги деганда оила аъзоларининг ва бутун жамиятнинг ижтимоий, иқтисодий ва маънавий эҳтиёжини қондириш ҳамда маълум даражада даромад (фойда) олиш учун ўз мулига эга бўлган ишлаб чиқариш, иш бажариш ва хизмат кўрсатиш каби фаолиятини амалга ошириш мақсадида бир-бири билан эр-хотинлик, бола-чақалик ва туғишганлик асосида бирга яшовчи кишилар гуруҳи тушунилади.

Ҳақиқатдан ҳам муаллиф ушбу таърифи ва қуйидаги эътирофлари орқали «оила хўжалиги» тушунчасининг моҳиятини тўлиқ ёритиб бера олган. Биз бу фикрга қўшиламиз.

Оила хўжалигида мулк бевосита оиланики, ундаги ишлабч иқариш воситалари бевосита оилага қарашли, унда меҳнат қилувчилар ҳам, меҳнат натижасидан баҳраманд бўлувчи манфаатдорлар ҳам шу оилага мансуб кишилар бўлмоғи лозим.

Аммо оиланинг жамиятдаги ўрнини фақат иқтисодий муносабат ва манфаатлар нуқтаи назаридан келиб чиқиб белгилаш ва уни фақатгина микроиқтисодиёт субъекти сифатида ажратилган ҳолда қараш ҳам бизнингча тўғри бўлмайди. Чунки оила – кишилар ҳаётининг энг муҳим қисми, жамиятнинг кичик хўжайраси, ижтимоий-маданий организмдир. Бу ерда ватанга муҳаббат ва эътиқод билан қаровчи, жамият тараққиётини белгиловчи, амалга оширувчи, бошқарувчи ва тартибга солиб турувчи инсон, баркамол авлод шаклланади.

Ҳар қандай жамиятдаги барча тизимлар инсон манфаатлари ва унинг эҳтиёжларини қондиришга қаратилган экан, оила иқтисодий муносабатлар, хўжалик юритувчи субъект бўлиши билан бирга инсоният асосини белгиловчи маънавиятни шакллантирувчи муҳит ҳамдир.

Оилани хўжалик сифатида қараш, уни макроиктисодиёт субъекти сифатида қараш бизда янгича қараш сифатида эътироф этилаётган бўлсада ривожланган хорижий мамлакатларда оила хўжалиги ва унинг бизнеси кенг эътироф этилган ва анча ривожланган деб қараладиган жабҳадир.

Биздаги бир қатор адабиётларда оила хўжалиги ва уй хўжалиги тушунчалари бир-бири билан чалкаштириб юборилган. Баъзи адабиётларда эса бу икки тушунча синоним сифатида қаралади.

Бизнинг фикримизча (Бу Г.Шодиева ва Д.Каримоваларнинг фикрларига мувофиқ равишда) «уй хўжалиги» тушунчаси «оила хўжалиги» тушунчасига нисбатан фарқ қилади. Уй хўжалигида мулк оиланики, ишлабч иқариш воситалари оилага мансуб, аммо унда ишловчилар фақат оила аъзолари биалн чекланиб қолмай бошқа кишиларни ҳам жалб қилиши мумкин. Меҳнат натижасидан баҳрамандлик ҳам, шунга мос равишда, фақат оила аъзоларидан иборат бўлмасдан, балки меҳнатда иштирок этувчи бошқа кишиларни ҳам қамраб олади. Ушбу мантиққа асосланиб уй хўжалигига таъриф берсак у қуйидагича бўлиши мумкин:

Уй хўжалиги деганда оила мулкига асосланган бир кичик гуруҳ кишилар ва бутун жамиятнинг ижтимоий, иқтисодий ва маънавий эҳтиёжини қондириш ҳамда маълум даражада фойда (даромад) олиш мақсадида ишлаб чиқариш, иш бажариш ва хизмат кўрсатиш каби фаолият билан шуғулланиш учун бир оила аъзолари атрофида уюшган кишилар гуруҳи тушунилади.

Дарҳақиқат уй хўжалигида ишловчилар оила аъзоларидан ташқари кишилар ҳам бўлиши мумкин. Оила, оила хўжалиги доирасидаги атамалар қаторида оила бизнеси, оилавий бизнес тушунчалари ҳам мавжуд. Ушбу тушунчаларни ёритишда аввало «бизнес» тушунчасини англаб олиб жоиздир. «Bizines» - инглиз тилидан олинган бўлиб, тўғридан-тўғри ўзбек тилига луғавий таржимаси «иш» деган маънони англатади. Демак, «оила бизнеси» деганда – «оила иши», «оилавий бизнес» деганда эса оилавий иш

тушунилиши ва оила аъзоларининг ҳар қандай иқтисодий ҳаракати оила бизнесига кириши керак бўлади. Аммо М.Байзақов ва Р.Айтмуратова ўзларининг «Оила, бизнес ва маркетинг» китобида оилавий бизнесга қуйидагича таъриф беради.

«Оилавий бизнес – оила мулкани таваккал қилиб иш бажариш орқали оила фойдасини ошириш учун йўналтирилган қариндошларнинг фаолият туридир.¹»

Ушбу таъриф кўпроқ оилавий бизнес эмас, балки оила тадбиркорлиги тушунчасининг мазмунига яқин келади. Негаки, таваккалчилик бу тадбиркорликнинг тамойилларидан биридир.

Оила тадбиркорлиги тушунчасига и.ф.д., профессор М.^а.Пардаев ўзининг «Оила иқтисодиёти ва бизнеси асослари» китобида қуйидагича таъриф берилади. «Оила мулкига асосланган, оила аъзолари иштирок этадиган тадбиркорлик оила тадбиркорлиги деб аталади»².

Г.Шодиева эса ўзининг номзодлик диссертацияси авторефератида ушбу таърифлари бироз кенгайтирган ҳолда қуйидагича таъриф беради.

«Оила тадбиркорлиги деб оилавий мулкка асосланган, оила аъзолари иштирок этадиган ва маълум даражада даромад (фойда) олишни кўзлаб қилинадиган фаолиятга айтилади.

Биз ушбу таърифни «Оила тадбиркорлиги» тушунчасига берилган энг мақбул таъриф этилганлигини эътироф этган ҳолда унга биргина «таваккалчилик» сўзини қўйиш мақсадга мувофиқдир, деб ўйлаймиз.

Оила тадбиркорлиги деганда оилавий мулк ва унинг таваккалчилигига асосланган, оила аъзолари иштирок этадиган ва маълум даражада даромад (фойда) олишни кўзлабқилинадиган фаолият тушунилади. Ушбу таърифда оила хўжалиги учун унда мулк, фаолият, мақсад бўлиши розилиги аниқ ифода этилган. Оила хўжалиги

¹ Байзақов М., Айтмуратова Р. Оила, бизнес ва маркетинг. Нукус, «Арақалпоғистон», 2004. – 15-бет.

² Пардаев М.^а. Оила иқтисодиёти ва бизнеси асослари. Самарқанд, СамКи. - 1998

мулки, унинг шаклланиш манбааларини оид келгуси саволимизда кўриб ўтамиз.

Оила фаравонлигини оширишнинг муҳим манбалари эндиликда тадбиркорлик ва хўжалик юритиш орқали олинадиган даромад (фойда) бўлиб қолмоқда. Оила ёки уй хўжалигини юритиш, оила тадбиркорлиги ва шуғулланиш фақат оила фаравонлигини таъминлаб қолмасдан янги иш ўринларини очиш эвазига аҳолини иш билан таъминлайди, давлатни эса улардан олинадиган солиқлари эвазига бойитиб боради.

Оила хўжалиги билан боғлиқ тушунчаларни кўриб ўтар эканмиз юқоридаги тушунчалар билан бирга оила мулки, оила даромадлари, оила харажатлари ва шунга ўхшаш қатор иқтисодий тушунчалар мавжуд.

Биз уларнинг ҳар бирига диссертация ишимизнинг ажратилган саволларида (параграфларида) тўхталиб ўтамиз.

1.2. Оила мулки шаклланиши ва таснифи

Оила хўжалиги харажатлари унинг мулкига боғлиқ, чунки оила хўжалиги олдинги социализм шароитида фалъат истеъмол льилувчи субъект бўлган бўлса, эндиликда эса у нафалъат истеъмол льилувчи, балки ишлаб чиљарувчи, хизмат кўрсатувчи, иш бажарувчи муқим субъектга айланиб бормольда. Оилада моддий неъматлар билан бирга номоддий неъматлар, шулар льаторида жамият учун энг муқим бўлган иш кучи кам такрор ишлаб чиљарилади. Шу туфайли у барча хўжалик фаолиятига эга бўлган, баъзан бошља хўжаликларда такрорланмайдиган, оила хўжалигини ташкил льилади.

Юртбошимиз И.А.Каримов ўзининг фармойишида¹⁰ давлатимиз олдида « - оиланинг иљтисодий манфаатларини таъминлаш учун шароит яратиш, оиланинг даромадлари, оила аъзоларининг бандлик даражасини ошириш, уй меънати ва турмуш шароитларини яхшилаш, кам таъминланган оилаларни давлат томонидан лўллаб-лўвватлаш» вазифасини лўйди. Бу вазифа кенг кўламли ташкилий, иљтисодий, техник ва технологик масалаларни кал лилишни талаб лилади.

Ўадимда оила хўжалигини бошлариш иљтисодиёт деб аталган. Шу туфайли айрим иљтисодчи олимлар оила иљтисодиётини иљтисодиётнинг субъекти сифатида биринчилар латорида ташкил этилганлигини эътироф этмолда. Каллилатда дастлабки хўжалик «Оила хўжалиги» ни ташкил лилишдан бошланган. Шу туфайли оила хўжалиги иљтисодиёти, унда амалга ошириладиган тадбиркорлик муаммоси узољ йиллардан буён иљтисодиёт назарияси фанининг предмети бўлиб келган. Оила хўжалиги муаммоси Ф. Кенэ, А.Смид, Ж.Сей, А.Маршал, Дж.М.Кейнс, Й.Шумпетер, М.Вебер, Д.Гелбрейт, Ф.Хейк, А.Чайнов каби иљтисодчи ва файласуфлар асарларида ўз ифодасини топган. Аммо режали иљтисодиётга асосланган маъмурий-буйруљбозлик шароитида оила хўжалиги асосан иљтисодиётда истеъмолчи субъект сифатида ларалди. Шу туфайли XX аср давомида оила хўжалиги иљтисодиёти хўжалик юритувчи субъект сифатида деярли тадлий лилинмади.

Бироль иљтисодиётни эркинлаштириш, бозор муносабатларининг шаклланиши бу муаммога янгидан ёндошишни талаб лилмолда. Шу туфайли, козирги пайтда, оила хўжалигининг иљтисодий муаммосига катта эътибор берилмолда. Ушбу соқа иљтисодий назария фанига киритилди ва у эндиликда микроиљтисодиётнинг субъекти сифатида ларалмокда¹¹.

¹⁰ Ўзбекистон республикаси Президентининг фармоиши. 1997 йил 9 декабр.

¹¹ Экономическая теория. Учебник для студентов высших учебных заведений, обучающихся по экономическим специальностям. - Т.: Шарк. 1999 -198-223 бетлар. Ўлмасов А., Шарифхўжаев М. Иљтисодиёт назарияси. Дарслик, Т.: Меънат, 1995 -

Оила хўжалиги атамасини бугунги бозор муносабатлари шароитида кам кенг миљийёсда лўллаш мумкин ва зарур деб қисоблаймиз. Чунки бугунги кунда оила хўжалиги қалъи равишда микроиљтисодиётнинг халъий субъектига айланди. Қалъиятда Юртбошимиз таъкидлаганидек: «Хаёт, замон шиддат билан ўзгариб бормољда»¹².

Кечаги ларашларимиз, иљтисодий муносабатлар бугунги кунга тўғри келмай лолди. Олдин халъимиз кимнингдир кўргазмасини, мурувватини кутиб, бољимандалик руқияти билан яшашга кўникиб лолган бўлса, эндиликда «...ўз қаёти, келажагининг қалъий иждоккориға айланмољда»¹³. Бу ўзгаришлар ва бу жараёнларнинг «... муқим жикати шундаки, кишилар авваламбор ўз кучига суяниб ўз талдири, оиласи келажагини ўзлари белгилайдиган бўлмољдалар»¹⁴. Аммо бу жараён ўз-ўзидан амалга ошмайди. Бу учун бирланча тадбирларни ишлаб чиљиш ва амалга ошириш лозим. Бу тадбирлардан бири бизнинг фикримизча энг муқими - бу оила хўжалигини ўрганиш ва уни бошларишни оммавийлаштириш, яъни қаммага ўргатиш усулларини ишлаб чиљишдан иборатдир.

Шуни тўлиљ эътироф этиш керакки, қозирги пайтда оила хўжалиги иљтисодиётини, унинг мулкани, оладиган йиллик даромадлари ва лиладиган харажатларини, энг муқими, ландай лилиб даромадни кўпайтириш лозимлигини, ундан қам муқими, нималарга харажат лилиш йўлларини, қар бир оила аъзосининг билиши қаётй заруриятга айланиб бормољда. Зеро, жамиятнинг, миллатнинг фаровонлиги бевосита оила фаровонлигига боғлиљ бўлиб лолмољда.

137-147 бетлар, Шодмонов Ш., Жўраев Т. Иљтисодиёт назарияси. Мағрузалар матни. Т.: 2000. - 84-87, 245-254 бетлар, Расулов М. Бозор иљтисодиёти асослари. Дарслик. - Т.: Ўзбекистон, 1999. - 58-71 бетлар, Шишкин А.Ф. Экономическая теория. Учебник. - М.: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 1996, - Т. 2. - 34-54 бетлар ва қ.к

¹² Каримов И.А. Ватан озодлиги олий саодат. - Т.: Ўзбекистон, 1999 - 9 бет

¹³ Каримов И.А. Ўша жойда. 7 бет

¹⁴ Каримов И.А. Ўша жойда. 6 бет

Аммо оила фаровонлигига, уни ошириш йўлларига олдинги тоталитар жамиятда бутунлай бошляча лараб келинди, яъни уни оширишнинг ягона йўли давлат томонидан бериладиган иш қалби, фалъат давлатнинг оилаларга кўрсатадиган муруввати деб ларалди. Бу эса қар бир оилани, унинг аъзоларини давлатга ларам, бољиманда лилиб лўйдилар.

Бу ларашлардан фарљли ўлароль Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов оила аъзоларни бољимандалик кайфиятидан лутљаришгина жамиятда иљтисодий самарадорликнинг ошишини таљминлайди, бу йўл билан давлат қам бой бўлади деб жуда кўп марта таљкидламољда. Шунинг учун эскидан лолган бољимандалик каби мерослардан тезрољ лутулишимиз лозим. Зеро, бу мероснинг камчиликларидан бири шундаки, «...- давлат бой бўлса, оила, қар бир одам бой бўлади, деб қисобланар эди. Муносабат шундай бўлганда ишлаб чиљариш ва меќнатнинг самарадорлигига эришиш мумкинлигига умид бољлаш лийин. Бундай дунёларашнинг қалокатли томони шундаки, қали қам айрим кишиларнинг онгида: давлат бой, у бизни бољиб олиши керак, деган уй-фикрлар маќкам ўрнашиб олган»¹⁵. Бундай руќиятдан лутулмас эканмиз, биз кеќ ландай самарадорлик қалбида гапириб ўтирмасак қам бўлади.

Қар бир оила хўжалиги ўз фаровонлигини ўзлари таљминлаши лозим. Давлатдан мурувват кутиб яшаш ваќти ўтди. Энди оилалар ўзлари ишлаши билан бирга мулкни ишлатиб қам фаровон яшаш омилларини яратишлари керак. Шундагина оммовий фаровонлик таљминланади. Бу учун эса қар бир оилани мулкдорга айлантериш маљсадга мувофиль деб қисоблаймиз. Чунки мулкдорлик оила аъзоларининг руќиятини ўзгартеришга лодир бўлган асосий омилдир. Юртбошимиз И.А.Каримов: «Одам ўзини чинаккам мулкдор деб қис лилмас экан, ўз куљуљлари учун,

¹⁵ Каримов И.А. Ўзбекистон ХХІ аср бусаљасида: хофвсизликка тахдид, барљарорлик шартлари ва таралљиёт кафолатлари. - Т.: Ўзбекистон, 1997. 195 бет

пировард натижалар ва ишлаб чиляриш самарадорлиги учун мулкдор сифатида курашмайди. Жамиятда баръарорликни сальаб льолиш ва кимоя льилишга интилмайди»¹⁶ деб таъкидлайди.

Эндиги вазифа қар бир оилада, керак бўлса қар бир кишида мулкдорлик қиссини ўйфотишдан иборатдир. Бу мулкдорлик қисси қар бир инсонда жамият олдида масъул эканлигини қам билдиради. Бунга эришишнинг турли йўллари олимларимиз томонидан тавсия льилинмокдалар. Жумладан «Зарафшон» газетаси мухбирининг М.К.Пардаев билан льилган суқбатида (1999 йил 27 ноябрь, 147-сон) «Қар битта оилага битта тадбиркор бўлишига эришиш... давлатни дояликдан, ақолини бољимандаликдан озод льилиш каби ўта муқим ильтисодий-ижтимоий масалани қал льилади»¹⁷ деб айтилган.

Ўзбекистонда қар бир шахс, қар бир оила мулкдор бўлишга қальи. Бу Ўзбекистон Республикаси Конституциясида, Фуљоролик Кодексида, Мулкчилик тўғрисидаги льонунлар ва бошља меъёрий қужжатларда ўз аксини топган.

Ўзбекистонда «Мулкчилик тўғрисида»ги льонун мустаљилликдан олдин 1990 йил 30 октябрдан льабул льилинган эди. Ушбу льонунга 1993 йил 7 майда льўшимчалар ва ўзгартиришлар киритилди. Ушбу льонун Республикамиз тарихида мулкчилик муносабатларини ривожлантириш бўйича льўйилган муқим льадам эди. Ягона давлат мулкчилиги барқам топиб қўп мулкчиликнинг шаклланиши ва ривожланиши учун қуљуљий асос яратилди. Зеро, мулк жамиятнинг ривожланиши учун зарур бўлган моддий манба, ильтисодий асосдир.

1992 йил 8 декабрда льабул льилинган Ўзбекистон Республикаси Конституциясида қам мулк ва мулкый муносабатларга катта ақамият

¹⁶ Каримов И.А. Ўша жойда. 196-197 бетлар

¹⁷ Хаитов А. Дастурида-Ўзбекистон истиљболи. // Зарафшон. 1999 йил. 27 ноябр, 147-сон, 2 бет (М.К.Пардаев билан суқбат)

берилди. Унинг 53, 54, 55 моддалари¹⁸ бевосита жамиятнинг ильтисодий негизи бўлган мулкка ва мулк муносабатларига баҳишланди.

Мулк ва мулкчиликнинг қўлувий муносабатларига Ўзбекистон Республикасининг «Фульоролик Кодекси»да қам катта ақамият берилган. Ушбу Кодекснинг II бўлими «Мулк қўлуви ва бошља ашёвий қўлуўлар»га баҳишланган бўлиб унда 7 боб (13-19 боблар) айнан шу масалага баҳишланган.Бундан ташљари унинг IV бўлими «Интеллектуал мулк» муносабатларини қам 7 бобда (59-65 боблар) ифода этган.

Ушбу меъёрий қўжжатларда жамиятимизда кўп мулкчиликнинг шаклланганлиги ва унда хусусий мулк, унинг бир тури бўлган оила мулкига қам катта ақамият берилган.

Хуллас, мустаљиллик йилларида Ўзбекистонда кўпмулкчилик тизими шаклланди ва унда оила мулки қам ўз ўрнига эга бўлмољда.

Юљорида таъкидланганидек оила мулки ильтисодий адабиётларда қам ёритиладиган бўлди. Бу борада олимларимиздан М.Расулов¹⁹, А.Ўлмасов²⁰, М.Шарифхўжаев²¹, Ш.Шодмонов, Т.Жураев²², М.Пардаев²³ кабилар самарали ижод лїилмољдалар. Аммо оила хўжалиги мулкнинг мавжудлигини барча омиллар эътироф этсада, унинг тушунчаларига турлича ёндошадилар.

Хусусан, Ўзбекистон Республикасининг «Мулкчилик тўғрисида»ги лўонунда «Оила аъзоларининг мулки оилавий мулкдир» деган таъриф берилган. Ушбу лўонундаги таърифдан келиб чильан қолда номи зикр этилган олимлар адабиётларида қам бу борада алоқида фикр айтилган эмас.

Аммо ильтисодиётнинг эркинлашуви, бозор муносабатларининг чуљурлашуви ушбу тушунчага янгидан ёндошишни талаб лїилмољда.

¹⁸ Ўзбекистон республикаси Конституцияси, 18-19 бетлар

¹⁹ Расулов М. бозор ильтисодиёти асослари. Дарслик. - Т.: Ўзбекистон, 1999. 58-79 бетлар.

²⁰ Ўлмасов А. Оила ильтисодиёти. - Т.: Мекнат, 1998.

²¹ Ўлмасов А., Шарифхўжаев М. Ильтисодиёт назарияси. Дарслик, - Т.: Мекнат. 1996. - 129-149 бетлар.

²² Шодмонов Ш. Жўраев Т. Ильтисодиёт назарияс. Маърузалар матни. Т.: 2000. - 84-88 бетлар.

²³ Пардаев М. Оила ильтисодиёти ва бизнеси асослари. Самарљанд, СамКИ, 1998. - 64-66 бетлар ва қ.к.

Чунки юльорида келтирилга льоидада оила аъзоларининг мулки нималардан таркиб топиш ноанильлигича льолган.

Ќозирги пайтда кар бир оила ўз тасарруфида моддий бойлиги ва молиявий бойлиги (пул маблаћлари, льимматли льоћозлар, заёмлар ва к.к.) билан бирга ўзларининг интеллектуал бойлигига кам эга бўлиши мумкин. Шунн эътироф этган қолда, қозирги ильтисодий вазиятни ва амалга оширилаётган ильтисодий ислоқотлар стратегиясидан келиб чиљиб, оила хўжалиги мулкига льуйидагича таъриф бериш мумкин деб ўйлаймиз.

Оила хўжалиги мулки деб шу оила хўжалиги тасарруфидаги моддий, молиявий ва интеллектуал (номоддий) мулклар мажмуасига айтилади.

Ќальильатда ушбу таърифда оила хўжалигининг моддий бойлиги, молиявий ва интеллектуал салоқияти ўз ифодасини топган. Бозор муносабатлари шаклланаётган шароитда мулкнинг кўплиги қали катта бойликдан далолат бермайди. Ёнг муқими, мулк оила хўжалигига даромад келтириши керак. Агар шу нуљтаи назардан льараладиган бўљса мулк-мулкни, пул-пулни топиш тамойилини ишга солиш лозимдир.

Бизнинг тадљильотлар шунн кўрсатадики қозирги пайтда асосий эътиборни мулкни ишлатиш орљали олинадиган даромадга льаратиш лозим. Оила хўжалигининг мулки, даромад келтириши нуљтаи назаридан, икки гуруқга бўљинади: даромад келтирмайдиган мулк ва даромад келтирадиган мулк (1-чизма).

Оила хўжалигининг мулкни ишлатишдан оладиган даромадларига (бу масала 3,1 бобда батафсил кўриб чиљилади) ижара қальи, инвестицияга льўйилган маблаћлар учун олинадиган дивидендлар, оила хўжалиги ихтиёридаги мақсулот етиштиришга ажратилган ер участкаси, оила хўжалигидаги ортиљча бўљган эски нарсаларни сотиш эвазига олинган даромадлар, банкка льўйилган маблаћлардан олинадиган фоишлар каби даромадлар кирати.

1-чизма. Оила хўжалиги мулкининг таснифи

Шунингдек, оила хўжалиги даромади таркибида қўлувий ва жисмоний шахслар томонидан бериладиган қайрилар, совҳалар ва бошқа мурувватлар ҳам қиради. Буларнинг таркибига мерос қолган мулкка эгалик қилиш, бошқалар томонидан қўрсатилган бепул хизматлар, бажарилган ишлар, қомийлик йўли билан қилинган ишлар, олинган совҳа қабилар қиради. Ушбу гуруҳ даромадлари ҳам турли оилаларда турлича. Қам

таъминланган оила хўжаликларида берилган хайриялар, қомийлик йўли билан бошлалар томонидан бажариб берилган ишлар, хизматлар улуши тўғрисида таъминланган оилаларга нисбатан анча юзори бўлиши мумкин ва аксинча.

Ушбу чизмада кўриниб турганидек оила хўжалигида даромад келтирмайдиган мулкларга энг аввало унинг қўчмас мулки, яъни уй-жойлари ва бошқа иншоотлар киради. Агар у оила эътиёжидан ортиқча бўлмаса, албатта, уни ижарага бериб бўлмайди. Фаълат оила аъзоларининг фойдаланиши эса оила хўжалигига моддий даромад келтирмайди.

Худди шундай фикрларни оила аъзоларининг умумий фойдаланадиган уй анжомлари, яъни мебеллар: холодильник, кир ювиш машиналари, радио, телевизор, умумий тўшаладиган гилам каби тўшанчилар, стол-стул, лозон-товолъ каби уй жиёозларини киритиш мумкин. Бу уй анжомлари қам оила аъзолари томонидан фаълат фойдаланиш мумкин. Лекин улар қам моддий даромад келтирмайди.

Оила аъзоларининг шахсий буюмлари қам оила мулкининг анча лисмини ташкил лилади. Буларга қар бир киши киядиган ички ва устки кийимлар, кўрпа-тўшаклар, заргарлик буюмлари, атир-упа кабилар киради. Булардан фойдаланиш қам оила мулкини кўпайтирмайди ва оила хўжалигига моддий даромад келтирмайди.

Козирги пайтда Ўзбекистонда деярли қар икки оиланинг бирида транспорт воситаси мавжуд. Аммо уни кўп қолларда фаълат оила эътиёжи учун ишлатади, холос. Бу эса оила хўжалиги мулкини кўпайтирмайди, аксинча уни ишлатиш учун анча харажат талаб лилади. Шунга ухшаш оила хўжалигига даромад келтирмайдиган бошқа мулклар қам бўлиши мумкин.

1.3. Бозор муносабатлари шаклланаётган шароитда оила хўжалиги даромадлари турлари ва табақаланиши

Ўзбекистонда амалга оширилаётган иљтисодий ислоқотларнинг чуљурлашуви, унинг эркинлашиши оила хўжалиги даромадининг мазмун ва моқиятини ўзгартириб, уларни такомиллаштириб бормољда. Зеро, Ўзбекистонда жамиятнинг барча аъзолари, ақолининг барча љатламлари манфаатларини кўзлайдиган ижтимоий сиёсат олиб борилмољда. Бу эса ўз навбатида ақолининг кам таъминланган љатламларини љўллаб-љувватлаш бўйича самарали сиёсатни ишлаб чиљиш заруратини туђдиради. Бунинг учун оила хўжалигида даромадларни, уларнинг таркибий тузилишини чуљур ўрганишни таљозо љилмољда, чунки ақолининг юљори ва кам таъминланган љатламларини аниљлаш айнан уларнинг даромадларини кисоблаш орљали амалга оширилади.

Оила хўжалиги мулки ва даромадини назарий жикатдан тақлил љилишда иљтисодиётга фанларнинг олдида қали ечилмаган жуда кўп муаммолар мавжудлигига дуч келдик. Улар жумласига оила хўжалиги даромадлари ва харажатлари таркибини такомиллаштириш, уларни бақолаш ва тақлил љилиш усулларини ишлаб чиљиш, оила хўжалигида мавжуд мулкларни бақолаш, уни кўпайтириш йўлларини ишлаб чиљиш, мулкдан самарали фойдаланиш омилларини аниљлаш ва тақлил љилиш, оила аъзолари фаровонлигини мулкни ишлатиш йўли билан ошириш имкониятларини кўрсатиб бериш кабилар киради. Бу муаммоларнинг қал љилиниши оилалар фаровонлигини ошириш билан бирга давлатнинг қам иљтисодий људратини оширади. Бирољ оила фаровонлигини ошириш муаммоси ўта жиддий муаммодир. Зеро, кўпгина оилаларда пул бор, тадбиркорлик љўлидан келайди, кўп тадбиркори бор оилаларда маблађ етишмайди. Банклардан кредит олиш масаласига қам қамма ўрганган эмас.

Бу қолатлар кўрсатадики, қали оилаларимиз янги иљтисодий эркинлик шароитига мослаша олган.

Шу туфайли оила хўжалиги жамиятнинг бошланғич бўғини, микроиљтисодиётнинг субъекти сифатида ўзига хос ечимини кутаётган муаммолар лўршовида турибди. Аммо бугунги вазият барча оилаларда иљтисодий фаровонликни таъминлаш масаласини кун тартибига олиб чиљмољда.

Шуни эътироф этиш керакки, оила хўжалиги даромадининг турлари, қозирги иљтисодиётни эркинлаштириш шароитида, шу даражада кўпайиб кетдики, уларни ўрганиш анча лўийинчиликларни туғдирмољда. Шу туфайли оила даромадини тўлиљ ва батафсил ўрганиш учун уларни тўғри таснифлаш зарурати туғилди.

Оила хўжалиги даромадини таснифлашда турли олимлар турлича ёндошадилар. Жумладан, иљтисодчи олим А.Улмасов² ақоли даромадини икки йирик гуруқга: меќнат билан олинган даромадга ва мулкдан келган даромадга бўлади. Ушбу гуруқни кенгайтирган қолда Ё. Абдуллаев³ оила даромадини учга бўлади: меќнат билан олинган даромад (иш қалби, менежер, тадбиркор даромади); мулкдан келган даромад (фойда, рента, фойиз, дивиденд); давлатнинг бирламчи даромади (ишлаб чиљариш ва импортга солиљ).

Ушбу назарий ва методологик тавсияларни умумлаштириб оила хўжалиги даромадини беш гуруқга бўлишни маљсадга мувофиљ деб топдик. Буларга лўйидагилар киради:

1. Меќнат лўилиш йўли билан олинадиган даромад;
2. Тадбиркорлик йўли билан олинадиган даромад;

² Улмасов А. *Иљтисодиёт асослари*. - Т.: Меќнат, 1997. - 192 бет.

³ Абдуллаев Ё. *Макроиљтисодий статистика: 100 савол ва жавоб*. - Т.: Меќнат, 1998 - 164-165 бетлар.

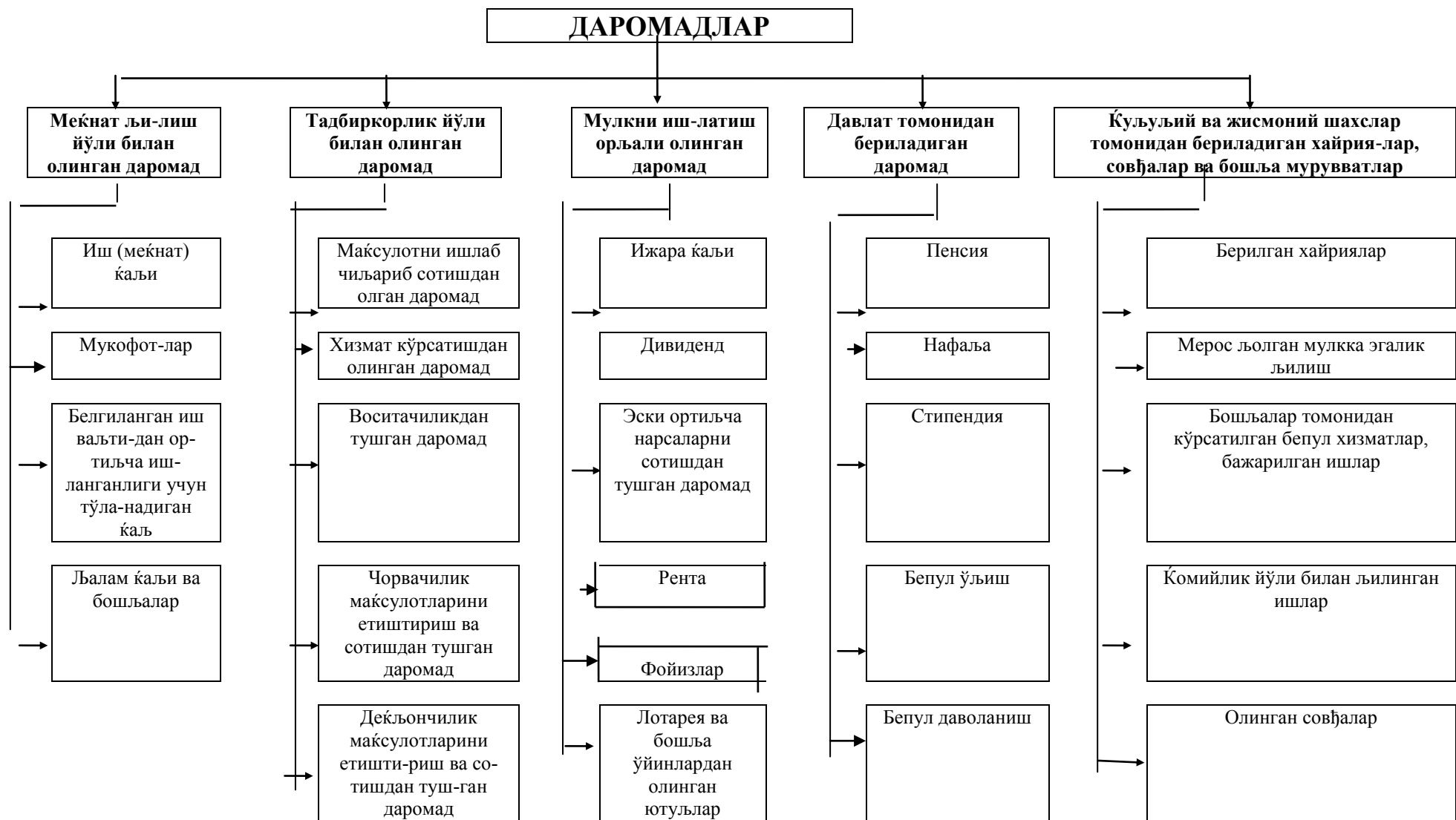
3. Мулкни ишлатиш оръали олинадиган даромад;
4. Давлат томонидан бериладиган даромад;
5. Кулъульий ва жисмоний шахслар томонидан бериладиган хайриялар, совъалар ва бошъа мурувватлар.

Ушбу гурукларнинг кар бирин оила хъжалиги даромадининг аниъл турларини ўзида ифода этади. Бу лъуйидаги чизмада ўз аксини топган (2-чизма).

Оила хъжалиги даромадининг турларини давлат нуълтаи назаридан, яъни солилъъа тортилиши бўйича лъарайдиган бўлсак, уни уч гуруклъа бўлиш мумкин: олдин солилъъа тортилган соф даромадлар; солилъъа тортиладиган даромадлар ва солилъъа тортилмайдиган даромадлар. Мазкур ишда даромадларни ушбу йўналиш бўйича кисобга олиш зарурати йўл деб кисоблаймиз, чунки кар бир оила аъзоси 2001 йилдан бошлаб ўзларининг олган даромадлари тўђрисида «Даромадлар декларацияси»ни топширадилар. Бунда барча даромадлар айнан солилъ нуълтаи назаридан кўрсатилади.

Шуни эътироф этиш керакки, олдин таъкидлаганимиздек, оилалар оладиган даромадларнинг таркиби билан бирга уларнинг иълтисодий-ижтимоий мазмуни кам тубдан ўзгариб бормольда.

1.2. - Чизма. ОИЛА ХЎЖАЛИГИ ДАРОМАДИНИНГ ТУРЛАРИ

Биринчидан, оила хўжалиги аъзосининг оладиган иш қалби олдин миллий даромаднинг меқнатга лъараб таъсимланиши бўлса, эндиликда у иш кучининг лыйматига айланди.

Иккинчидан, оила аъзолари оладиган пенсиялар олдингидек ижтимоий истеъмол фондининг таъсимоти қисобидан эмас, балки иш берувчиларнинг харажатлари эвазига тўланадиган нафаъага айланди. Чунки қисобланган иш қалби қажмидан қар бир хўжалик юритувчи субъект (мулк шаклидан лъатъий назар) пенсия фондига тўлайди ва у пенсия олувчиларга тарълатилиб берилади.

Учинчидан, нафаъа ва стипендиялар қам олдингидек ижтимоий-истеъмол фонди оръали миллий даромадни лъайта таъсимлаш эвазига амалга ошмасдан, балки давлатнинг кам таъминланган ақолини лъўллаб-лъувватлаш тамойилига асосланади.

Кўриниб турибдики, оилаларнинг оладиган даромадлари мазмун жиқатдан тубдан ўзгарган. Бу ўзгаришлар уни назарий ва амалий жиқатдан тадъиль лъилишни, давлатнинг янги механизмларини ишга солишни таъозо лъилади. Чунки олдин барча тўловлар давлат хазинасига бориб тушар эди. Деярли қамма жамъармалар давлатники эди. Эндиликда эса деярли барча жамъармалар нодавлат субъектига айлантирилди ва уларнинг аксарияти ўзини ўзи маблађ билан таъминлаш тамойили асосида фаолият кўрсатмоъда.

Режали илътисодиёт шароитида барча меқнаткашлар давлат корхоналарида ишлар ва меқнатига яраша давлатдан иш қалби олар эди. Эндиликда эса меқнатга лъобилиятли ақолининг аксарият лъисми нодавлат жамоа ва хусусий корхоналарда ёлланиб ишламоъда ва улардан иш кучининг лыйматини олмоъда. Бозор муносабатларининг шаклланиши бизда қали янги категорияларни, яъни иш кучи лыймати категориясини вужудга келтирди.

Бу жараён ижтимоий қимояланиш учун янги манбаларнинг ташкил бўлишини таъозо лъилмоъда. Уларнинг бири ижтимоий суђурта оръали

тўпланиб боради, иккинчиси эса солиълар оръали тўпланади. Уларнинг бир лъисми айнан ижтимоий кимояга сарф лъилишга лъаратилган бўлади.

Ушбу жараёнларнинг кáммаси оила даромади мазмунини ва бу билан боғлилъ кóлатларни тубдан ўзгартирди. Мухтасар лъилиб айтганда бу ўзгаришлар лъуйидагиларда намоён бўлмолъда:

- * таъкидланганидек, кáётимизга янги ильтисодий категория - иш кучининг лъиймати категорияси кириб келди;
- * иш кучининг талаб ва таклиф асосида сотиладиган жойи - ме́нат бозори пайдо бўлди;
- * иш кучига талаб ва таклифнинг ўзгариб туриши ольибатида мутлоъ ва нисбий ишсизлик пайдо бўлмолъда;
- * аста-секинлик билан оила аъзолари, а́коли ўзларини тадбиркорлик асосида иш билан таъминлаш тамойилига ўтмолъда;
- * оила даромади таркибида янги манба - тадбиркорлик фаолиятидан олинадиган даромад пайдо бўлди;
- * оила даромади таркибига мулкни ишлатишдан олинадиган даромадлар (дивидендлар, ижара кáљи, инвестиция даромади кабилар) кириб кела бошлади.

Ушбу кóлатлар жамиятнинг маълум даражада барлъарорлигини таъминлаш билан бирга айрим муаммоларни кáм келтириб чиъаради. Бу муаммолар замирида ишсизлик ва шунинг натижасида вужудга келадиган камбағалликнинг пайдо бўлиш муаммоси ётади.

Ушбу муаммоларни кáл лъилишнинг асосий йўли, бизнинг фикримизча, биринчи галда а́олининг ижтимоий фаоллигини ошириш, ўзини-ўзи иш ва бошлъ зарур неъматлар билан таъминлаш тамойилига ўтишнинг зарурлигини сингдириш бўлса, иккинчидан кишиларнинг кáр лъандай фаолиятини моддий жикáтдан лъизильтириш механизмини жорий лъилиш, рағбатлантиришнинг янги-янги усулларини ишлаб чиъишдан иборатдир. Ушбу усуллар давлатдан маблағ талаб лъилмаган кóлда а́олида,

оилаларда мавжуд бўлган ички имкониятларни, ташаббускорлик ва тадбиркорликни ишга солиш эвазига амалга оширилади. Бу эса ўта истиљболли ва самарали усуллардир.

Маълумки, даромадларнинг адолатли табақаланиши, бир томондан, ишлаб чиқариш ва меҳнат самарадорлигига ҳамда ижобий натижага эришиш учун моддий манфаатдорликни уйғотиб, иқтисодий рағбатлантириш вазифасини бажарса, иккинчи томондан эса, даромадлар табақаланиши билан тақсимотнинг амал қилаётган тизимининг социал самарадорлиги ўртасидаги узвий боғланишини кўрсатади. Бу томонлар бир-бирини қонуниятли тақозо қилади ва ўзаро алоқада бўлади. Чунки, кишилар ўртасидаги иқтисодий тенгсизлик кишилиқ жамияти ривожланишининг ҳамма босқичларига хос бўлган умумий белгидир. Шунинг учун даромадлар табақаланиши объектив ҳодиса бўлиб, жамият ривожланишининг ижтимоий қонунларига аввалом бор, тақсимот қонунига бўйсунди.

Ўқилишган ҳиссанинг ҳар хиллигидан ресурс эгаларининг олаётган даромадлари ҳам табақалашади. Чунки кишилар олаётган шахсий даромадларга объектив ва субъектив омиллар таъсир кўрсатади. Демак, аҳоли даромадларининг табақаланиши бу иқтисодий ва социал омиллар таъсирида ўзгариб турадиган ва ресурслар сарфи натижаларининг фарқланишидан келиб чиқадиган даромадлар даражасидир.

Тақсимот муносабатларининг социал вазифасидан келиб чиққан ҳолда шуни айтиш мумкинки, аҳоли даромадларининг табақаланиши индивидуал имкониятлар ва қобилиятлар чегарасида жамият аъзоларининг истеъмол талабини тўлароқ қондириш ҳамда ўсиб бораётган эҳтиёжларини керакли неъматлар билан таъминлашга қаратилган. Бу талабнинг қондирилиши эса бир хилда эмас, аксинча ҳар хил шаклларда, турлича қондирилиши керак бўлади. Истеъмолнинг табақаланган тарзда қондирилиб бориши аҳоли даромадларининг реализация қилиниши қонуний жараёнининг таъсирида амал қилиб боради. Шунини таъкидлаш жоизки, аҳоли даромадларининг табақаланиши бу жамият аъзоларининг социал

фарқланишининг бошланғич даври ҳисобланса-да, унинг реализация қилиниши, яъни истеъмол даражаси социал фарқланишнинг якуний ҳосиласи бўлиб қолади. Истеъмолнинг қондирилиши кўрсаткичи охир натижада «Халқ фаровонлиги» тушунчасини характерлайди. Демак, табақаланиш иккимухим жараён ҳаракатидан иборат бўлади, яъни аҳолининг даромад топишлари, унга эгалик қилишлари орқали табақаланиш ва мавжуд даромадларнинг реализация қилиниши ёхуд қондирилиши даражасига нисбатан табақаланиш амал қилади.

Турмуш фаровонлигини изоҳловчи кўрсаткичлар реал даромадлар, товар ишлаб чиқариш ҳажмининг ошиши, хизматлар хилининг кўпайиши ва сифатининг ошиши асосан, аҳолининг моддий ва маънавий неъматларини истеъмол қилиш ҳажмини акс эттиради. Лекин, истеъмолнинг амалдаги ҳажми неъматларига бўлган талабнинг тўла қондирилишини кўрсатмайди. Аҳоли шахсий даромадларининг келиб тушиши билан унинг ишлатилишини изоҳлаб бериш учун буларни бир бирликда қараш ва унинг диалектик қонуниятида тушунтириб бериш «халқ фаровонлиги»нинг реал ҳолатини кўрсатиб бериш имконини беради.

Ҳозирги замон иқтисодиётининг ривожланиши турли туманлиги, мулк шакллариининг хилма-хиллиги ва хўжалик юритиш шакллариининг кўпқирралиги шароитида социал ривожланиши ва турмуш фаровонлигини табақалашган тарзда ўрганиш муҳимдир.

Аҳоли даромадларининг табақаланишига давлатнинг олиб бораётган тақсимот сиёсати ҳам кучли таъсирини ўтказади. Иқтисодга давлатнинг ҳаддат ташқари аралашуви ҳам адолатли табақаланиш йўналишининг бузилишига олиб келиши мумкин. Тоталитар иқтисодий тизимида даромадларни бир текисда тақсимлаб, жамият аъзоларини сунъий бараварлаштиришга ва бу билан умумий фаровонликка эришиш мумкинлиги тўғрисида янгилаш сиёсати юритиш ҳар қандай оқибатларга олиб келиши мумкинлиги сир эмас. Бунда, иқтисодий танлов принципининг аҳамияти ва муҳимлиги пасайтирилади. Киши салоҳияти ва имкониятлари унинг юқори

даромад олиши учун имкон беради, даромадлар маълум миқдорлар билан чегараланади. Бунинг натижасида ғайри қонуний тарзда, яширин равишда пул топишга, юқори даромад соҳиби бўлишга мойиллик ошиб боради. Бу жамият миқёсида ночор иқтисодий-психологик ҳолатни вужудга келтиради. Бир текисда тақсимлаш оқибатида даромадлар табақаланиши кучсиз бўлади. Шу боисдан, ишлаб чиқариш даражаси сусайиб кетади ва истеъмол буюмларининг ҳам ишлабч иқарилиши кўпчиликнинг муҳтожлигини оширади ва давлат мавжуд истеъмол неъматларини муҳтожлар ўртасида тақсимлашни таъминлайди ва буни ижтимоий адолат деб эълон қилади. Бундай шароитда кишиларнинг фаол ташаббусига тўсқинлик қилинади, уларни иқтисодий фаолликка, бинобарин даромад топишга ундамайди. Шунинг учун ҳозирги замон тақсимот муносабатнинг асосий йўналиши ва вазифаси тенгликни эмас, балки адолатли тенгсизликни келтириб чиқариши керак бўлади. Бу аҳоли шахсий даромадларининг ташкил топиши ва унинг реализация қилиниши даражасида ўз аксини топади.

Даромадлар табақаланиши жараёни билан жамият ривожланишининг иқтисодий ва социал масалалари ўртасидаги узвий боғланиш ҳамда аҳоли даромадларини ўрганишда ҳудудий табақаланиш қоидаларини билишнинг аҳамияти ошиб боради. Бунда, табақаланиш тарзида ёндошишни реализация қилишда, шунчаки кишиларнинг фаолият натижалари ва сифати учун, ишчиларнинг моддий манфаатдорлигини кучайтиришда, улар олаётган даромадларнинг табақаланишини у кучайтиришга эришиш зарур эканлиги билан қаноатланиб бўлмайди. Чунки, биринчидан, табақаланиш ўз ички хусусиятларига эга бўлиб, уни бевосита тартибга солиб туришнинг иложи йўқ. Бунга, фақатгина тақсимот усуллари орқали аҳоли даромадларининг шаклланиши ва ишлатилиши жараёнига таъсир қилиб туриш мумкин (даромадларнинг дастлабки тақсимланиши, эҳтиёжларга мос ҳолда тақсимланиши, эҳтиёжларга мос ҳолда тақсимлаш, қайта тақсимлаш ва охирги натижада якуний даромадларнинг ташкил топиши) ва бу билан аҳоли турмуш даражасининг умумий жиҳатларини кўрсатиб бериш имконияти

туғилади. Иккинчидан, даромадлар табақаланишининг иқтисодий ва социал жиҳатлари тақсимот муносабатларининг социал йўналиши ўз-ўзидан акс эттиравермайди. Бунда, нафақат даромадлар табақаланиши жараёнининг ўзини, балки табақаланишни келтириб чиқарувчи асосий омиллар (кишининг моҳият малакаси, мулкдорлик даражаси, шахснинг қобилияти ва имкониятлари, моҳиятнинг мураккаблиги натижавийлиги) таъсири эътибордан четда қолиши керак эмас. Чунки, даромадлар ташкил топишнинг ўзи омиллар мавжудлигига боғлиқ бўлади. Учинчидан, даромадлар табақаланишининг жорий ҳолатини эмас, балки унинг динамик ҳаракати ва такрор ишлабч иқаришнинг тарихий ривожланиш жараёни ҳолатига боғлиқ тарзда ўрганиш мақсадга мувофиқдир. Албатта, социал-иқтисодий ривожланиш турли хил объектив ва субъектив омиллар таъсирида бўлади ва бу тарихий тараққиёт мобайнида бир текисда амал қилмайди. Шунинг учун, ҳар бир даврга хос бўлган даромадлар табақаланиши ҳукум суради.

Даромадларнинг табақаланиш омиллари иш билан банд бўлиш даражаси, иш самараси, қўшимча пул топиш имкониятларидан фойдаланиш, ўз мулкини реализация эта олиш, оила миқдори, оила таркибида даромад топувчилар ва боқимандалар нисбати бўлиб, уларнинг таъсири ҳар хил йўналишда боради. Бу жараён социал гуруҳлар ва улар орасидаги кучли фарқланиш кўринишида бўлиб, нафақат иқтисодий, балки социал ўзгаришлар таъсирида боради. Бунда, табақаланиш жараёнига таъсир этувчи объектив ва субъектив омиллар ўртасида оптимал нисбатни белгилаб туриш имконига эришилади. Жамиятнинг иқтисодий ривожланишининг юксалиб боришида амалдаги табақаланиш даражаси ва ҳолати ўзгариб боради.

Аҳоли даромадларининг табақаланиш даражаси турлича бўлиб, бу республика ҳудудлари ривожланиши хусусиятларидан келиб чиқади. Бу хусусиятлар асосан ишчи кучини такрор ишлабч иқариш жараёни билан боғлиқ бўлган жиҳатларни ўз ичига олади. Бу жиҳатлар қуйидаги омилларга боғлиқ бўлади:

- даромад топиш ва уни ишлатиш билан боғлиқ бўлган иқтисодий шароитларнинг мавжудлиги ва уларнинг таъсири доирасида ҳам моддий неъматлар ва хизматларнинг истеъмол қилиш борасидаги эҳтиёжлар даражаси;
- аҳоли истеъмолига таъсир кўрсатувчи талаб ва таклиф нисбати, истеъмол бозорининг ҳолати ва нарх-наво даражаси;
- ҳудуднинг маълум ишлабчи иқариш соҳасига ихтисослашганлиги ишчи кучи миқдорининг ва малакасининг етарлилиги ҳамда қулай иқтисодий ва табиий иқлим шароитининг мавжудлиги;
- аҳолининг демографик ҳолати, унинг таркиби ва ишга қобилиятлилар нисбатининг турлилиги;
- аҳолининг шахсий имкониятлари ва қобилиятларини тўла реализация қила олишини ва бунга ҳукуқий кафолатларнинг берилиши, тадбиркорликнинг кенг қулоч очиб ривожланиши ва бошқалар.

Аҳоли даромадларининг табақаланиши қонуний жараён бўлиб, социал-иқтисодий шароитлар таъсирида ўзгариб боради. Табақаланиш даражаси ҳар бир ҳудуддаги истеъмол даражаси ва ҳаёт кечириш қийматига мос тушади. Чунки, ҳудудлардаги ҳаёт кечириш қиймати ўлчамлари бир хил даражада бўлмайди. Бунга, маълум ҳудудда шаклланган истеъмол таркиби ва товарлар баҳоси таъсир қилади. Бозорнинг ривожланиши объектив қонунларга бўйсунганидан, ундаги нарх-наво ўзига хос, ҳудудий хусусиятларга боғлиқ ҳолда шаклланиб боради. Бу эса ҳаёт кечириш қийматининг ҳудудий фарқланишига олиб келади. Ҳаёт кечириш қиймати маълум ҳудудий ишчи кучини такрор ишлаб чиқариш хусусиятларига узвий равишда боғлиқ бўлади. Чунки, ишчи кучининг такрор ишлаб чиқариш билан боғлиқ бўлган харажатларга нафақат иқтисодий омиллар, шу билан бирга табиий-иқлимий шароитлар ҳам таъсир қилади. Табиий иқлимнинг оғир келиши билан ишчи кучини такрор ишлаб чиқариш харажатлари ҳам ортиб боради. Шунинг учун, аҳолининг тасарруфидаги пул даромадлари табақаланиш даражасини белгилаш учун етарли бўлмайди, балки мавжуд

даромадларнинг ишлатилиши шарт-шароитлари орқали реал табақаланиш даражасини кўрсатиб бориш мумкин. Бундан ташқари, табақаланиш даражаси нафақат аҳолининг пул даромадларига, балки натурал тушумлар ҳисобига ҳам ўзгариб боради.

Аҳоли даромадлари табақаланишининг ҳосиласи сифатида турмуш даражасининг табақаланиши келиб чиқади. Инсон учун ҳар қандай фойдалилик даражаси турмуш сифатида ўз аксини топади. Даромадлар табақаланиши турмуш даражасининг фарқланиши билан бевосита боғлиқ бўлса-да, аммо даромадларнинг реализация қилиниш даражасига нисбатан иккиламчи ҳисобланади. Чунки, кишининг даромад топиши унинг шахсий имкониятлари ва қобилиятлари чегарасида амал қилади. Даромадларнинг табақаланиши аҳоли турмуш даражасининг миқдорий фарқланиши эмас, бундан ташқари турмуш сифатининг юксалиши, комил инсонни шакллантириш учун бир қатор шароитларни ҳам юзага чиқаришни тақозо қилади.

Юқорида келтирилган фикрларга асосланиб, ҳудудий шароитда даромадлар табақаланишининг умумий жиҳатлари қуйидаги қоидаларга боғлиқ деб қараш мумкин:

1. Меҳнатнинг фойдалилиги ва уни керакли жойда ишлата билиш имкониятларининг мавжудлиги. Бу актив фаолият қила олиш қобилияти ва ўз қобилиятларини реализация этиш учун иқтисодий шарт-шароитларнинг мавжудлигига боғлиқдир.

2. Киши меҳнатининг натижаларидан қатъий назар, унда даромад келтирувчи мол-мулкнинг мавжудлиги. Бунда мулкӣ таъминланганлик даражасидаги фарқ даромадларининг кучли табақаланишига таъсир қилади.

3. Бозор муносабатларининг тўла шаклланмаганлиги сабабли, даромадларининг кучли табақаланишига таъсир қилади.

4. Иқтисодий жиҳатдан фаол аҳолининг машғул бўлган тармоқлар таркиби хусусиятлари.

5. Нарх-навонинг ҳудудий фарқланиши ва ўзгариб туриши.

6. Табiiй-иқлим шароитларидаги фарқ ва ҳудуднинг географик жойланиши.

Турмуш даражасининг табақаланиши ҳолатида фақат жорий келиб тушадиган даромадларга нисбатан баҳо бериш етарли бўлмайди. Чунки, аҳоли йиллар мобайнида тўплаган мол-мулк ва истеъмол буюмлари билан ҳам жиддий фарқланадилар. Аҳолининг мулкӣй табақаланиши муаммолари ҳозирда мавжуд бўлган иқтисодий адабиётларда жуда кам ўрганилган. Оила истеъмолидаги мол-мулк тарихий тараққиёт мобайнида яратилиб борилади, оила-азоларининг даромадлари билан тўлдирилади ва бойиб боради. Чунки, оиладаги мол-мулк айнан оила аъзоларининг даромади орқали ташкил топган бўлиши шарт эмас, у меросга қолиши, ҳадя қилиниши орқали ҳам оила истеъмолига келиб тушиши мумкин. Шунинг учун, мулкӣй табақаланиш ҳам турмуш даражасининг табақаланишига жуда катта таъсир қилади. Масалан, агарда Сурхандарё вилоятида ҳар 100 оилага 58 дона тикув машинаси тўғри келса, бу кўрсаткич Тошкент шаҳрида 72 донани ташкил қилади. Рангли телевизор Тошкент шаҳрида ҳар 100 оилага 62 дона тўғри келса, Бухоро вилоятида 29 дона, ^аорақалпоғистонда эса 14 донага тўғри келади. Ваҳоланки, бу вилоятларда оиланинг ўртача даромадидаги фарқ тахминан 29 фоизни ташкил қилади. Келтирилган рақамлардан кўриниб турибдики, мулкӣй даромадлар табақаланишига нисбатан анча юқори ҳисобланади. Шунинг учун, аҳоли турмуш фаравонлигининг ўсишида мол-мулк ва жамғаришнинг ортиб боришига алоҳида эътибор бериш керак бўлади.

Шундай қилиб, юқорида келтирилган омиллар замирида, аҳоли даромадларининг ҳудудий табақаланиши ва турмуш даражасининг фарқланиши келиб чиқади. Кишилар ўзлари тасарруфидаги ресурсларни мустақил идрок қилиш доирасининг кенгайиб бориши жамиятда анчагина иқтисодий вазиятни вужудга келтиради. Табақаланиш омилларини ўз вақтида янгилаш ва уларга тўғри баҳо бериш, аҳоли даромадлари ва мол-мулк бўйича табақаланишни тартиблашда замон талабига янги усуллар билан ёндошиш иқтисодий ўсиш учун соғлом вазиятни келтириб чиқаришга хизмат қилади.

1.4. Оила хўжалиги харажатлари, таркиби ва мазмуни

Бозор иқтисодиётига ўтиш шароитида оила микроиқтисодиёт субъект сифатида ўрганилаётган экан, унинг харажатларини ҳам ўрганиш, ҳар бир хусусияти жиҳатидан тавсифи ва таснифини келтириш мақсадга мувофиқдир.

Оила хўжаликларида харажатларни аниқ таснифи ҳозирча иқтисодий адабиётларда учрамайди. Аммо унинг таснифланиши ва таҳлилининг айрим хусусиятлари хусусида айрим фикрлар баён этилагн.

И.ф.н. Г.М.Шодиева оила хўжаликларида харажатлар, уларнинг таснифланиши уларнинг даромадларига боғлиқ эканлигини эътироф этади. Ҳақиқатда ҳам оила хўжаликларида харажатлар уларнинг даромадларига асосланади ва оила аъзоларининг таркиби, ёши, жинси ва бошқа қатор хусусиятларига кўра бир-биридан фарқланади.

Микроиқтисодиётнинг бошқа субъектларидан харажат моддаларининг фарқланиши ҳам шундан иборатки, оила хўжаликларида унинг аъзолари эҳтиёжларидан келиб чиқувчи харажат моддалари мавжуд бўлади.

Оила хўжаликларида харажатларни таснифлаш учун иқтисодиёт назариясига мурожаат қилмоқ, ундан инсон эҳтиёжлари тавсифи ва таснифини келтириб ўтмоқ мақсадга мувофиқдир, деб ўйлаймиз. Негаки, эҳтиёжлар ҳар бир шахсга хос бўлиши билан бирга уларнинг умумийлик жиҳатлари ҳам мавжуд бўлиб, эҳтиёжлар айнан шу жиҳатлари бўйича умумлашади. Иқтисодиёт назариясига оид қатор адабиётларда эҳтиёжлар умумий ҳолда икки йирик гуруҳга ажратилиши эътироф этилган.

1. Моддий эҳтиёжлар.
2. Маънавий эҳтиёжлар.

Оила хўжаликларида оила аъзоларининг моддий эҳтиёжларини ейиш-ичиш, кийиниш ва физиологик нуқтаи назардан келиб чиқувчи қатор моддий

истаклари тарзида эътироф этишимиз мумкин. Маънавий эҳтиёжлар эса оила аъзоларининг маънавий истакларига боғлиқ бўлади (таълим олиш, кино, театр тамошо қилиш ва ҳ.к.).

Иқтисодий адабиётларда харажатларнинг тавсифи ва таснифи келтирилар экан, улар хўжалик юритувчи субъектларнинг фаолиятнинг қайси соҳасида амал қилишига қараб бир-биридан фарқланиши таъкидланади. Масалан: ишлаб чиқариш корхоналари харажатлари ҳақида фикр юритилган Б.А.Абдукаримов ва бошқалар томонидан ёзилган «Корхона иқтисодиёти» олий ўқув юртлари талабалари учун дарсликда «Ишлаб чиқариш корхоналари фаолияти моддий ва меҳнат харажатлари билан боғлиқ»¹ дейилади.

Ишлаб чиқариш корхоналари харажатларнинг ҳиссаси маҳсулот ишлаб чиқариш билан боғлиқ бўлади. Ишлаб чиқаришнинг жами харажатлари маҳсулотнинг ишлаб чиқариш таннархини ташкил этади ва унга қараб ишлаб чиқарилаётган маҳсулот корхонага қанчага тушаётганлигини аниқлаш мумкин.

Ишлаб чиқариш корхоналари маҳсулотларни сотиш билан боғлиқ харажатларни ҳам амалга оширади. Бундай харажатлар ишлаб чиқаришдан ташқари ёки тижорат харажатлари ҳам дейилади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 5 февралдаги 54-сон қарори билан тасдиқланган «Маҳсулот (иш, хизмат)ларни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисидаги Низом»га мувофиқ корхоналарнинг харажатлари қуйидиги гуруҳларга бўлинади:

- маҳсулотнинг ишлаб чиқариш таннархига киритиладиган харажатлар;
- ишлаб чиқариш таннархига киритилмайдиган, бироқ асосий фаолиятдан олинган фойдада ҳисобга олинадиган ҳамда давр харажатларига киритиладиган харажатлар;

¹ Б.Абдукаримов ва бошқалар. Корхона иқтисодиёти. Дарслик. Т., «Фан». – 2005. – 210 бет.

- корхона умумхўжалик фаолиятдан олинган фойда ёки зарарларни ҳисоблаб чиқишда ҳисобга олинадиган корхонанинг молиявий фаолияти бўйича харажатлар;
- фавқулотда зарарлар.

А.Т.³утбетдинов ва бошқалар томонидан ёзилган «Савдо иқтисоди» ўқув қўлланмасида савдо корхоналарининг харажатлари муомала харажатлари деб юритилиши ва муомала харажатлари деганда товарларни ишлаб чиқаришдан истеъмолга етказиш жараёнида сарф этиладиган моддий ва меҳнат сарфлари тушунилиши эътироф этилган (рус тилидан Д.Турсунова таржимаси). Муомала харажатлари моддалари савдо корхона ва ташкилотларнинг савдони қайси шакли ва тури билан ва қандай товарлар билан савдо қилаётганлигига боғлиқ бўлиши ҳам ушбу қўлланмада таъкидланган. Ушбу келтириб ўтилган харажатларни оила хўжаликларига ҳам хос дейишимиз мумкин. Чунки оила хўжаликлари ҳам ишлаб чиқаришда, ҳам хизмат кўрсатишда, ҳам иқтисодиётнинг бошқа барча соҳаларида фаолият юритиши мумкин.

Оила хўжаликларида аъзолар сони ва таркибига кўра, даромадлар асосида харажатлар турлича бўлиши билан уларни таснифлашга умумлаштирувчи жиҳатлари ҳам мавжуд. Оила даромадлари шаклланиши ва табақаланишига бағишланган 1.3. параграфда келтирилган даромадлар схемаси асосида уларнинг харажатларини ҳам ифодалашимиз мумкин, яъни оила хўжалигида даромадлар қуйидаги йўналишларда сарфланиши мумкин (3-чизма).

Чизмада келтирилган айрим харажат моддалари оила хўжаликларининг кўпчилигига хос бўлмаслиги мумкин. Оила аъзолари ичида тадбиркор бўлмаган оилаларда тадбиркорлик фаолияти билан боғлиқ харажатлар бўлмаслиги мумкин. Шунинг билан бирга агар тадбиркор бўлса-да, у ҳуқуқий шахс сифатида расмийлаштирилган ҳолда фаолият олиб бораётган бўлса унда тадбиркорлик харажатлари алоҳида тарзда корхона ва ташкилотлар харажатлари сингари ифодаланиши мумкин.

Якка тартибда фаолият юритувчи тадбиркор бўлган оилаларда харажатлар айнан 3-чизмадаги тарзда ифодаланади.

Бизнинг фикримизча, оила хўжаликлари харажатларини таснифлашда гуруҳли ёндошув ва ҳар бир гуруҳга хос харажат моддаларини алоҳида акс эттириш мақсадга мувофиқдир. Чунки турли тоифага хос оила хўжаликлари харажатлари ҳам турлича

3-чизма. Оила хўжаликлари харажатлари таснифи

бўлади. Бутун дунё миқёсида қарайдиган бўлсак оилалар қуйидаги 4 гуруҳга ажратилади.

1. ^аашшоқ оилалар.
2. Камбағал оилалар.
3. ^йртахол оилалар.
4. Бой оилалар.

Биринчи гуруҳ оила хўжаликлари харажатлари таркибида энг катта улушга истеъмол харажатлари эга бўлади. Бу оила хўжаликлари даромадлари даражасидан келиб чиққан ҳолда 80 % дан 90 % гача етиши мумкин.

Истеъмол харажатларининг юқори улушлиликлари кузатилаётган оилалардан кўпчилик қисмини ташкил этиш мумкин. Бундай оила хўжаликларида асосан 1 киши, яъни оила бошлиғигина даромад олади ва бу даромаднинг ҳаммаси ойлик маошига тўғри келади.

А^аШда оилаларнинг 75 % дан ортиқ даромадлари истеъмол учун сарфланса қашшоқ ҳисобланади. Бундай оилаларни давлат ўз қармоғига олган ҳолда доимий нафақа билан таъминлаб туради. Ўзбекистонда ҳам биринчи ва иккинчи гуруҳ оилалари ёрдамга муҳтож оилалар саналади ва нафақалар бериб борилади.

Камбағал оилаларда ҳам даромадларнинг каттагина қисми (60-75 %) истеъмол моллари хариди учун сарфланади. Бундай оилаларда тадбиркорлик фаолияти ва жамғаришга йўналтирилган маблағлар бўлмайди.

Ўртахол оилалар деганда ўз даромадларини 40-60 % ни истеъмол моллари хариди учун сарф этувчи оила хўжаликлари тушунилади. Жамиятда мавжуд оила хўжаликларининг каттагина қисми (60-70 %) шундай оилалар ташкил этади.

Бой оилалар деганда даромадларини 40 % гача бўлган қисмини истеъмол моллари хариди учун сарфловчи оила хўжаликлари тушунилади. Бундай оилалар ривожланган мамлакатларда 10-14 % ни ташкил этади.

Республикамизда мулкдорлар синфини шакллантиришга қаратилган ҳаракатлар ҳам айнан шундай бой оилалар сонини кўпайтиришга

қаратилгандир. Чунки бой бўлиш учун пул топа билишнинг ўзи етарли бўлмайди. Пулни топиш билан бирга уни ишлатиш ва сарфлашни ҳам билиш лозим.

Оила хўжаликлари харажатлари таснифида хизматлар учун тўловлар ҳам асосий ўрин тутати. Биз ушбу гуруҳ харажатларни иккита кичик гуруҳ ва уларнинг ҳар бирини алоҳида тарзда маълум моддаларга ажратдик. Бу гуруҳ харажатлар ҳам оилаларнинг аҳволидан келиб чиқиб кўпайиши ва камайиши мумкин.

Оила хўжаликлари харажатлари таркибида таълимга ажратилган харажатлар ҳам юқори ўрин эгаллаб бормокда. Собик СССР даврида таълим бепул бўлганлиги учун ҳам таълим олиш воситаларини сотиб олишга қилинадиган харажатларга эътиборсизлик билан қараб келинар эди. Эндиликда таълим муассасаларини тўлов-контракт шаклига ўтиши оила хўжаликларида таълимга ажратилаётган харажатларнинг ҳам ортишига олиб келди.

4 та фарзанди бўлган бир оила 1 фарзанди болалар боғчасига борса, 1 таси мактабда ва 1 таси олий ўқув юртида таълим олса, оиланинг таълимга ажратилаётган (сарф этилаётган) маблағларни оила бюджетига сезиларли таъсирини кўрсатади. Оила хўжаликларининг кўпчилигида фавқулодда вазиятлар, тасодифий харажатлар учун ҳам маблағ ажратмалари мавжуд бўлади.

Самарқанд вилоятида оила хўжаликлари харажатлари таркибини тадқиқ қилиш натижасида уларни 10 та гуруҳга бўлдик. Олинган натижалар қуйидагича (1.4.1-жадвал).

14.1-жадвал

**Самарқанд вилояти бўйича тадқиқ қилинган 304 та оила
хўжаликларида 2005 йилдаги харажатлар таркибининг 2004 йилга
нисбатан ўзгариши**

№	Кўрсаткичлар (оила хўжалиги харажатларининг турлари)	Харажатлар улуши, %		Фарқи (+;-)
		2004 йил	2005 йил	
1	Озиқ-овқат маҳсулотлари истеъмолига кетадиган харажатлар	56,1	56,6	+0,5
2	Нооziқ-овқат маҳсулотлари истеъмолига кетадиган харажатлар	8,9	9,3	+0,4
3	Солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар	7,1	6,8	-0,3
4.	Коммунал хизмат тўловлари	4,4	4,7	+0,3
5	Соғломлаштириш ва тиббиёт хизматлари	2,3	1,5	-0,8
6.	Инвестицияга қўйган харажатлар (қимматли қоғозлар сотиб олиш, пулни банкага қўйиш, бошқа кишиларнинг фаолиятига шерикчилик асосида иштирок этиш учун пул қўйиш кабилар)	7,9	8,7	+0,8
7	Мулкларни ишлатишга кетадиган харажатлар (автомобил транспорти ва бошқа асосий воситаларни ишлатишга кетадиган харажатлар)	5,2	4,7	-0,5
8	Турли хизматлар учун кетган харажатлар (ҳаммом, сартарошхона, Кир ювдириш, кийим-кечакларни таъмирлатиш кабилар)	1,0	0,9	-0,1
9	Турли сафар харажатлари	1,9	2,1	+0,2
10	Интеллектуал салоҳиятни ривожлантиришга кетган харажатлар (ўқишга, репититорга, китоб сотиб олиш, мусиқа асбоблари ва бошқа маданий тадбирларга кетган харажатлар)	5,2	5,7	+0,5
	ЖАМИ	100,0	100,0	-

Изоҳ: Тадқиқот Г.М.Шодиева билан ҳамкорликда олиб борилди

II-боб. САМАРҚАНД ВИЛОЯТИДА ОИЛА ХЎЖАЛИКЛАРИ ХАРАЖАТЛАРИ ТАҲЛИЛИ

2.1. Самарқанд вилоятининг ижтимоий-иқтисодий тавсифи

Ўтиш даврида маълум бир маъмурий-иқтисодий ҳудуднинг бирор соҳасига, ундаги фаолиятнинг ҳолатига баҳо беришда, ўша ҳудуднинг ижтимоий-иқтисодий тавсифини бериб ўтиш мақсадга мувофиқдир. Чунки ижтимоий-иқтисодий тавсиф орқали ушбу ҳудуд ҳақида умумий тасаввур ҳосил қилинади.

Самарқанд вилояти Республикамизнинг марказий ҳудудида жойлашган бўлиб, Жиззах, Навоий, Қашқадарё вилоятлари Тожикистон Республикаси билан чегарадош.

2005 йилда Самарқанд вилояти бўйича ялпи ҳудудий маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми амалдаги нархларда 1000456,6 млн. сўмни ташкил қилди, ушбу кўрсаткич ўтган йилда 822189,7 млн. сўмни ташкил қилган эди.

Ялпи ҳудудий маҳсулотни ўтган йилга нисбатан ўсиши вилоятнинг барча соҳаларида кузатилган. Буни биз қуйидаги жадвал маълумотларидан ҳам кўришимиз мумкин.

2.1.1 - жадвал

Самарқанд вилояти ялпи ҳудудий маҳсулотнинг соҳалар бўйича ҳажми

млн. сўм

Тармоқлар	Амалдаги нархларда		Ўзгариши, %
	2004 йил	2005 йил	
Ялпи ҳудудий маҳсулот	822189,7	1000456,6	106,4
Солиқлар	55622,4	68849,7	106,4
Жами солиқларсиз	766567,3	931606,9	106,3
Шу жумладан саноат	69005,7	86039,3	106,1

Қишлоқ хўжалиги	407016,7	484266,7	106,0
Савдо ва умумий овқатланиш	61932,7	72440,8	106,0
Қурилиш	35719,1	42200,5	102,0
Моддий ишлаб чиқариш ва бошқа тармоқлар	80022,5	102307,0	114,0
Номоддий соҳалар тармоқлари бўйича	112870,6	144352,6	103,9

Манба: Самарқанд вилояти Статистика Бошқармаси маълумотлари

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, 2005 йилда вилоятнинг барча тармоқларида 2004 йилга нисбатан ўсиш кузатилган ва бу ўсиш ўртача 106,4 % ни, яъни 6,4 % ни ташкил этган.

Республикамиз аграр-индустриал мамлакатлар қаторига киради. Буни биз вилоятда қишлоқ хўжалик соҳасининг улуши юқориликдан ҳам кўришимиз мумкин.

2.1.2 - жадвал

Самарқанд вилояти ялпи ҳудудий маҳсулотда тармоқлар улуши

% ҳисобида

№	Тармоқлар	2004 йил	2005 йил	Фарқи (+;-)
1.	Жами	100,0	100,0	-
2.	Солиқлар	6,8	6,9	+0,1
	Шу жумладан			
3.	Саноат	8,4	8,6	+0,2
4.	Қишлоқ хўжалиги	49,5	48,5	-1
5.	Савдо ва умумий овқатланиш	7,5	7,2	-0,3
6.	Қурилиш	4,3	4,2	+0,1

7.	Моддий ишлаб чиқаришнинг бошқа тармоқлари	9,7	10,2	+0,3
8.	Номоддий соҳа тармоқлари бўйича	13,8	14,4	+0,6

Манба: 2.1.1-жадвал асосида ҳисоб-китоб қилинди

Жадвал маълумотларидан кўриниб утрибдики, таҳлил қилинаётган ҳар икки йилда ҳам вилоят ялпи ҳудудий маҳсулотнинг каттагина қисми қишлоқ хўжалигида яратилган 2004 йилда қишлоқ хўжалиги вилоят ялпи ҳудудий маҳсулотдаги улуши 49,5 % ни ташкил этган бўлса, 2005 йилга келиб 1,0 % га қисқарган. Гарчи унинг миқдори 6,0 % га ошган бўлсада. Демак, бошқа соҳаларда ўсишнинг юқори бўлиши эвазига қишлоқ хўжалиги ўзининг 1,0 % лик улушини йўқотган.

Вилоят ялпи ҳудудий маҳсулотида қишлоқ хўжалиги улушининг пасайиши саноат ва моддий ишлаб чиқаришнинг бошқа тармоқлари улушини ўсишини ижобий деб баҳолашимиз мумкин. Чунки моддий ишлаб чиқариш бозорни товар моддий бойликлари билан тўлдиришга хизмат қилади.

2005 йилни Президентимиз томонидан «Сихат-саломатлик йили» деб эълон қилиниши ушбу йилда номоддий соҳаларни улушини ошишига туртки бўлди десак муболаға бўлмайди. Чунки ушбу йилда номоддий соҳа тармоқлари улуши 2004 йилга нисбатан 0,6 % га ўсган.

2005 йилда Самарқанд вилояти ялпи ҳудудий маҳсулотида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг улуши 54,5 % ни ташкил этган. Бу 2004 йил даражасидан 5,2 пунктга кўпдир. Хўжалик юритувчи субъектлар сони 2004 йил даражасидан 1,3 мингтага камайиб 26,1 мингтани ташкил этган. 2005 йил давомида 2,4 мингта корхона ташкил этилиб уларнинг 537 таси Самарқанд шаҳрига, 267 таси Пастдарғом туманига, 199 таси Жомбой, 195 таси Каттақўрғон ва 179 таси Ургут туманларига тўғри келади.

2005 йил давомида вилоятда молиявий аҳвол ҳам бир мунча яхшиланган. Шу йилнинг январ-ноябр ойларида фойда 24496,7 млн. сўмни ташкил қилиб 2004 йилнинг ушбу даврига нисбатан 128,2 % ни ташкил этган, яъни 5387,1 млн. сўмга кўпайган. Фойданинг катта қисми саноатга тўғри келган (42,7 %).

Савдо ва умумий овқатланишнинг улуши 2005 йилда вилоятнинг ялпи ҳудудий маҳсулотида 7,2 % ни ташкил қилган ва 2004 йилдаги даражасидан 0,3 пунктга камайган. Умумий ҳолда эса савдо ва умумий овқатланишга 2005 йилда 72440,8 млн. сўм тўғри келиб 2004 йилга нисбатан 6,0 % га кўпдир. Ушбу соҳадаги бу тариқа ўсиши асосан нархларнинг ўсиш ҳисобига содир бўлган.

Республкамизда олиб борилаётган иқтисодий сиёсат самараси ўлароқ сўнгги йилларда бутун республкамизда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик кенг ривожланиб бормоқда. Буни биз қуйидаги маълумотлардан ҳам кўришимиз мумкин (2.1.3-жадвал).

2.1.3 - жадвал

Вилоят ялпи ҳудудий маҳсулотда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари улуши

% ҳисобида

Тармоқлар	2004 йил	2005 йил	Фарқи (+;-)
Жами	49,3	54,5	+5,2
Шу жумладан			
Кичик корхоналар ва микрофирмалар	20,5	23,0	+2,5
Хусусий бизнес	13,2	14,5	+1,3
Деҳқон хўжаликлари	15,6	17,0	+1,4

Манба: Самарқанд вилояти Статистика Бошқармаси маълумотлари

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, вилоятнинг ялпи ҳудудий маҳсулотида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг улуши 54,5

% ни ташкил этган. Ушбу кўрсаткичнинг республикамиздаги ўртача даражаси 34 % эканлигини инобатга олсак бу жуда катта ижобий ҳолатдир. Ушбу субъектлар ичида кичик корхоналар ва микрофирмаларнинг улуши 2005 йилда 23,0 % ни ташкил этиб, 2004 йил даражасидан 2,5 % га ортиқдир. Умуман, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари гуруҳига кирувчи барча субъектларнинг улуши 2004 йил даражасидан камида 1,0 % га ортгандир. Бунга сабаб қилиб вилоятимизда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришга қаратилган чора-тадбирлар, дастурларни изчиллик билан амалиётга тадбиқини келтиришимиз мумкин.

Вилоятда 2010 йилгача бўлган даврга вилоятнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш параметрлари белгиланган бўлиб, унда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг вилоят иқтисодий ҳаётидаги улушини 2010 йилда 60 % га етказиш кўзда тутилган. 2005 йилда вилоятда чуқур тузилмавий силжишлар натижасида барча соҳаларда кенг ривожланиш юз берганини кузатишимиз мумкин (2.1.4-жадвал).

Ушбу жадвал маълумотлари асосида 2005 йилни комплекс ривожланиш йили бўлди дейиш мумкин. Чунки вилоят макроиқтисодий кўрсаткичларининг барчасида ўсишга эришилган.

2005 йилда саноатда ишлаб чиқарилган маҳсулот ҳажми 2004 йилдаги даражасидан 12,1 % га ўсган. Истеъмол моллари ишлаб чиқариш эса 5,5 % га ўсган. Бу аҳолига 13346,4 млн. сўм кўп истеъмол моллари етказиб берилганидан далолат беради. Автотранспортда юк ва йўловчи ташиш ҳам 2005 йилда ўсган.

2006 йил 1 июнидан бошлаб хусусий автотранспортларни махсус автотранспорт хизматини кўрсатувчи ширкатларга бирлаштирилиши ушбу кўрсаткични янада ошишига хизмат қилади.

2.1.4 - жадвал

Самарқанд вилоятида (2005 йилдаги) асосий макроиқтисодий кўрсаткичлар

Тармоълар	Ўлчов бирлиги	2005	Ўтган йилга нисбатан таъйяслама нархларда, фоиз кйсобида
Иътисодий кърсаткичлар			
Саноатда ишлаб чиъарилган маъсулот кажми	млн.съм	365619,7	112,1
Истеъмол моллари ишлаб чиъариш	млн.съм	256008,2	105,5
Асосий капитал инвестиция кажми	млн.съм	143737,3	87,9
Ъурилиш пудрат ишлари	млн.съм	78354,7	102,0
Юкларни автомобил транспорти оръали ташиш,	минг тонна	23522,1	107,7
Юк айланмаси,	минг тн. Км	626970,5	117,3
Йъловчиларни автобус ва такси билан ташиш	минг йъловчи	231135,1	120,9
Йъловчилар ташиш айланмаси,	минг йъловчи км	1796970,9	125,2
Чакана савдо айланмаси	млн.съм	438523,6	106,0
Пулли хизмат	млн.съм	127612,2	124,6
Шу жумладан:			
Маиший хизмат	млн.съм	22055,7	103,4
Ташъи савдо айланмаси	минг АЪШ дол.	238466,5	129,4
шу жумладан:			
Экспорт кажми	минг АЪШ дол.	147784,7	153,4
Импорт кажми	минг АЪШ дол.	90681,8	103,1
Ижтимоий кърсаткичлар:			
Аколи пул даромадлари	млрд. съм	717,9	122,0
Аколи жон бошига пул даромадлари	минг. Съм	205,5	111,8
Пул харажатлари	млрд. съм	684,9	121,1
Аколи жон бошига пул харажатлари	минг съм	195,2	110,0
Ъртача ойлик иш каъи *	съм	75651,6	175,4

Манба: Самарқанд вилояти Статистика Бошқармаси маълумотлари

2005 йилда ташқи савдо айланмаси сўнгги йиллардаги энг юқори кўрсаткичга етган. Ушбу кўрсаткич 2004 йилга нисбатан 29,4 % га ўсган.

Айниқса унинг таркибига кирувчи экспортнинг 53,4 % га ўсиши қувонарлидир.

Вилоят ташқи савдо айланмасини ўсиши унинг географиясини ҳам оширган. 2005 йилда 63 та хорижий мамлакатларга товар ва хизматлар, капитал экспорт қилинган бўлса 64 та мамлакатлар билан импорт операциялари амалга оширилган.

2005 йилда ижтимоий аҳволни ифодаловчи кўрсаткичлар ҳам бир мунча ортган. Ушбу йилда аҳоли жон бошига пул даромадлари 205,5 минг сўмни ташкил этиб 11,8 % га ўсган. Аммо бу ўртача ойлик иш ҳақлари ўсиш даражасидан бир мунча паст бўлган. 2005 йилда ойлик иш ҳақлари 2004 йил даражасининг 175,4 % ни ташкил этган. Ушбу йилда аҳоли пул харажатларининг ўсиши даромадларнинг ўсишига нисбатан юқорирак бўлган. 2005 йилда харажатлар 21,1 % га ўсган бўлса, даромадларнинг ўсиши юқорида таъкидлаганимиздек 11,8 % бўлган. Бу 2005 йилда аҳолининг жамғармаларга ажратган маблағлари миқдори камайганидан далолат беради. Қолаверса, 2005 йилда аҳолига пуллик хизмат кўрсатиш ҳам бир мунча ортган. Ушбу кўрсаткичнинг ўсиши умумий ҳолда 24,6 % ни маиший хизмат моддалари бўйича эса 3,4 % ни ташкил этган.

2005 йил - «Сиҳат-саломатлик йили»да вилоятда доимий яшовчилар сони ўртача 2887,1 минг кишини ташкил этиб уларга жами 14647 та ўринга эга бўлган 113 та касалхона, 587 та амбулатория поликлиника муассасалари хизмат кўрсатган. Шунингдек, йил давомида 379 та фельдшер-акушерлик пунктлари ҳам аҳоли хизматида бўлган.

2005 йилда 15770 ўринлик 29 та мактаб ва 4870 ўринлик 82 та боғча фойдаланишга топширилган. Уларнинг бир қисми қайта капитал таъмирдан сўнг топширилган бўлса, асосий қисми янги кўриб битказилгандир.

2005 йилда ҳар минг кишига туғилиш 21,8 кишини, ўлим эса 4,9 кишини мос равишда табиий ўсиш 16,9 кишини ташкил этган. Туғилиш Қушрабод (30,0 киши) ва Нуробод туманларида (28,8 киши) вилоят ўртасидан анча юқори бўлса, Самарқанд шаҳрида (14,6 киши) жуда паст

бўлган. Умумий ҳолда 2005 йилда аҳолининг ўсиши кузатилган (ҳар минг кишига 49 киши).

2.2. Оила хўжаликлари харажатларини даромадлари билан қиёсий таҳлил қилиш

Иқтисодий муносабатларда янгича йўл тутилиши, яъни бозор муносабатларига ўтилиши муносабати билан ҳар бир соҳада бўлгани сингари оила хўжаликларида ҳам харажатларни таҳлил қилиш ва ривожлантиришни аҳамиятини орттириб борди.

Оила хўжаликларида харажатларнинг таҳлили бозор муносабатлари шароитида муҳим аҳамиятга эга бўлиб, бормоқда. Оилалар харажатлари кундалик ҳаётни тиклаш, эҳтиёжларини қондириш борасида турли хил моддий ва маънавий манбаларни харид қилишдан иборат. Оилаларнинг харид қуввати улар олаётган даромадларнинг миқдорига боғлиқ бўлади, даромадлар ошиб бориши билан харажатларнинг таркиби ҳам ўзгариб боради ва шу йўсинда оилалар бир-биридан фарқланиб боради. Лекин бу фарқланишлар нечоғлиқ даромадли бўлмасин, фикримизча оилалар харажатларининг бир умумийлик томони мавжудки у умуминсоний эҳтиёжларнинг мавжудлигидадир.

Кундалик турмушдан ҳар бир инсонга хос бўлган эҳтиёжлар овқат ейиш, кийиниш, коммунал хизмат харажатлари, маънавий озуқа олиш кабилардан иборатдир.

Оила хўжаликларида харажатларни таҳлил қилиш учун биз асосан Ўзбекистон Республикаси Статистика қўмитаси ва Самарқанд вилояти Статистика бошқармасининг аҳоли даромадлари ва харажатлари баланси маълумотлари ҳамда монографик тадқиқотлар натижасида (анкета сўровлари натижасида) олинган айрим маълумотлардан фойдаланамиз.

Йиллар	Аҳолининг пул даромадлари	Аҳолининг пул харажатлари ва жамғармалари	Даромадларнинг харажатлардан ортиқ қисми
2003	6490,4	6212,8	277,6
2004	7634,4	7561,1	73,3
2004 йилда 2003 йилга нисбатан, %	117,6	121,7	26,4

Манба: Ўзбекистон Республикаси Статистика қўмитаси маълумотлари

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, аҳоли даромадлари ва харажатларида миқдорий ўзгариш кузатилган. 2004 йилда аҳолининг пул даромадлари 2003 йилга нисбатан 17,6 % га ўсган, харажатларнинг ва жамғармаларнинг ўсиши эса бир мунча юқорироқни ташкил этган. Аҳоли харажатлари ва жамғармалари 2004 йилда 2003 йилга нисбатан 21,7 % га ўсган. Айнан шунинг ҳисобига даромадларнинг харажатлардан ортиқча қисми кескин пасайиб кетган. 2004 йилда даромадларнинг харажатлардан ортиқ қисми 73,3 млрд. сўмни ташкил этиб, ўтган 2003 йилга нисбатан 26,4 % бўлган. Ушбу ҳолатлар асосан 2004 йилда истеъмол харажатлари ва турли қўйилмалар ҳамда қимматли қоғозларни сотиб олишга қўйилган харажатларнинг кескин ортиши эвазига содир бўлган. Ушбу ҳолатни биз қуйидаги 2.2.2-жадвалда янада яққол кўришимиз мумкин.

2.2.2- жадвал

**2004 йилда аҳоли даромадлар ва харажатлар балансининг таркибий
тузилиши**

Кўрсаткичлар	Суммаси, млрд. сўм	Таркиби (струк- тураси),%	2003 йилга нисбатан ўзгариши,%
Жами даромадлар	7634,4	100,0	117,6
Шу жумладан:			
Иш ҳақи ва корхоналардан бошқа даромадлар	2057,9	26,9	118,0
Қишлоқ хўжалик маҳсулотларини сотишдан даромадлар	2223,9	29,1	115,5
Ижтимоий трансфертлар	983,7	12,9	132,8
Мулкдан тушадиган тадбиркорлик ва бошқа даромадлар	2369,8	31,1	113,9
Харажатлар ва жамғармалар	7561,1	100	121,7
Шу жумладан:			
Истеъмол харажатлари	5871,8	77,7	114,9
Мажбурий тўлов ва взнослар	598,7	7,9	118,1
Жамғармалар, қимматли қоғозлар сотиб олиш (валюта хариди билан биргаликда)	1087,8	14,4	183,3
Бошқа харажатлар	2,8	0	93,1

Манба: Ўзбекистон Республикаси Статистика қўмитаси маълумотлари

2004 йилда аҳоли даромадларининг салмоқли қисми тадбиркорлик фаолиятидан (жумладан қишлоқ хўжалик маҳсулотларини сотишдан) ва мулкдан келган (жами даромадларда 60,2 %). Иш ҳақи ва корхоналардан келган бошқа даромадлар 2004 йилда умумий даромадларнинг 26,9 % ини ташкил этган. Ушбу турдаги даромадларнинг 2004 йилдаги ўсиши 2003

йилга нисбатан 18 % ни ташкил этган. Ижтимоий трансфертлар бўйича даромадлар 12,9 % ни ташкил этган.

Истеъмол харажатлари 2003 йилга нисбатан 14,9 % га ошиб, 5871,8 млрд. сўмни ташкил этган. Аҳоли харажатларининг ҳам асосий қисми айнан истеъмолга йўналтирилган харажатлардир. 2003 йилда ушбу модда харажатлари жами харажатларда 77,7 % ни ташкил этди.

Харажат моддалари ичида ўзининг салмоғи бўйича жамғармалар, қимматли қоғозлар сотиб олиш учун бўлган харажатлар иккинчи ўринни эгалламоқда. Уларнинг улуши 2004 йилда 14,4 % ни ташкил этиб, 2003 йилга нисбатан ўсиши 83,3 % ни ташкил этган. 2003 йилда ушбу тур харажатлар 9,2 % ни ташкил этган. 2004 йилда аҳолининг бошқа харажатлари 2,8 млрд. сўмни ташкил этган.

Аҳоли даромадлари ва харажатлари 2004 йилда турли маъмурий ҳудуд, минтақа (вилоят)ларда турлича бўлган. Бу албатта ўша ҳудудлардаги аҳоли сони ва даромадларига боғлиқ ҳолда уларнинг истеъмол харажатларини турлича бўлишини таъминлаган. Буни биз қуйидаги 2.2.3-жадвал маълумотларидан ҳам кўришимиз мумкин.

Ушбу жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, аҳолининг пул даромадлари ва харажатлари, жумладан, истеъмол харажатлари ҳамда уларнинг даражаси турли ҳудудларда турлича бўлган. Бухоро, Наманган вилоятлари ва Тошкент шаҳарларида аҳоли харажатлари уларнинг даромадларидан ҳам юқори бўлган, яъни харажатларнинг даромаддан ортиқча қисми Бухоро вилоятида 2,6 млрд.ни, Наманган вилоятида 16,5 млрд. сўмни, Тошкент шаҳрида эса 326,6 млрд. сўмни ташкил этган.

2.2.3- жадвал

**Республика минтақаларида аҳоли даромадлари ва харажатлари
(млрд. сўм)**

Минтақалар	Пул даро- мадлари	Пул хара- жатлари ва жамғар-	Шундан истеъ-мол хара- жатлари	истеъмол харажат- ларининг жами
-------------------	------------------------------	---	---	--

		малари		харажат- лардаги улуши, %
Ўзбекистон Республикаси	7634,4	7561,1	5871,8	77,65
Қорақалпоғистон Республикаси	247,7	224,3	172,4	76,86
Вилоятлар:				
Андижон	657,2	654,4	572,6	87,5
Бухоро	388,3	390,9	303,2	77,56
Жиззах	194,7	176,3	141,0	79,97
Қашқадарё	541,7	462,8	372,8	81,63
Навоий	363,9	256,8	167,2	65,1
Наманган	375,6	392,1	319,0	81,35
Самарқанд	577,2	553,9	464,2	83,81
сурхондарё	408,0	347,1	288,3	83,06
Сирдарё	141,1	120,7	86,2	71,41
Тошкент	765,6	717,5	637,7	88,88
Хоразм	279,1	266,4	200,7	75,34
Тошкент шаҳри	1930,8	2257,4	1549,8	68,65

Манба: Ўзбекистон Республикаси Статистика қўмитаси маълумотлари

Республикаимиз вилоятларида аҳолининг истеъмол харажатлари суммаси ва даражаси ҳам уларнинг даромадларидан келиб чиқиб турлича бўлган. Аҳоли истеъмол харажатлари даражаси республикаимиз вилоятларида 65,1 % ва 88,88 % оралиғида тебранган. Истеъмол харажатларининг энг паст даражалари Навоий вилоятида (65 %) ва Тошкент шаҳрида (68,65 %) кузатилган бўлса, унинг энг юқори даражалари Тошкент вилояти (88,88 %) ва Андижон вилоятларида (87,5 %) кузатилган.

Биз тадқиқот қилаётган Самарқанд вилоятида ҳам истеъмол харажатлари даражаси анча юқори (83,81 %) бўлган.

Аҳоли даромадлари ва харажатлари вилоят статистика бошқармаси қошидаги аҳоли турмуш тарзи ва вилоят Иқтисодиёт Бош Бошқармасининг Истеъмол бозори ва аҳоли турмуш тарзи бўлимларида ўрганилади. Улардаги маълумотлардан кўриш мумкинки, аҳоли турмуш тарзи, уларнинг даромадлари ва харажатлари таркиби бир мунча фарқланади. Буни қуйидаги жадвал маълумотларидан ҳам кўришимиз мумкин (2.2.4-жадвал).

2.2.4- жадвал

Самарқанд вилояти оила хўжаликлари ялпи даромадларининг таркибий тузилиши

Кўрсаткичлар	2004 йил			2005 йил		
	вилоят	шаҳар	қишлоқ	вилоят	шаҳар	қишлоқ
Ялпи даромадлар	100	100	100	100	100	100
Пул даромадлари	82,2	93,9	74,2	83,7	93,8	76,8
Иш ҳақи	28,6	39,2	21,4	29,6	39,9	22,5
Пенсия, нафақа, стипендия	15,7	17,3	14,6	15,8	17,1	15,1
Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сотишдан тушган даромадлар	18,0	7,9	24,9	17,4	5,8	28,3
Мулкдан тушган даромадлар	1,4	2,6	0,5	1,2	1,3	1,1
Тадбиркорлик фаолиятдан тушган даромадлар	13,1	17,3	10,3	15,2	21,4	10,9

Бошқа пул даромадлари	5,4	9,6	2,5	4,5	8,3	1,9
Натурал кўринишдаги даромадлар	17,8	6,1	25,8	16,3	6,2	23,2

Манба: Самарқанд вилояти статистика бошқармаси маълумотлари

2005 йилда 2004 йилга нисбатан аҳолининг капитал пул даромадлари 17,6 % га ортди. Реал кўринишда даромадлар 16,0 % га кўпайди. Аҳоли реал даромадларининг ошишида асосий бўлиб макроиктисодий шароитнинг кўлайлиги, иктисодий ўсишнинг тез суръатларда ошиши, инфляциянинг сезиларли даражада пасайганлиги, иктисодиётдаги таркибий ўзгаришлар ва аҳолини аниқ ижтимоий ҳимоя қилишнинг кучайганлиги ҳисобланади.

Ялпи даромад таркибида пул даромадлари улушининг ортиши аҳолини тўлов қобилятига таъсир қилди. Оила хўжаликлари бюджети таҳлиллари натижасига кўра ялпи даромадлар таркибида пул даромадларининг улуши 2004 йилдаги 82,2 % дан 2005 йилдаги 83,7 % га ортган. Натурал кўринишдаги даромадлар мос равишда 17,8 % дан 16,3 % гача қисқарди. Бундай тенденция меҳнатга ҳақ тулашнинг ортиши ҳисобига қишлоқ аҳолисининг даромадлари (2004 йилда 21,4 % да 2005 йилда 22,5 % га), ижтимоий трансфертларнинг (2004 йилда 14,6 % дан 2005 йилда 15,1 % га) қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сотишдан тушган даромадларнинг ортиши (2004 йилда 24,9 % дан 2005 йилда 25,3 % га) ҳисобига юз берди. Қишлоқ аҳолисининг пул даромадлари ошишининг асосий омиллари куйидагиларда ўз аксини топади:

- а) фермер хўжаликларига эътибор берган ҳолда қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқаришини ташкил этиш тизимининг такомиллаштирилиши;
- б) барча мулк шаклларида айниқса деҳқон хўжаликларида маҳсулотлар ҳосилдорлигининг ошганлиги;

в) учдан икки қисми қишлоқ жойларда истиқомат қилувчи кам таъминланган оилаларни аниқ ижтимоий ҳимоя қилишнинг кучайганлиги.

Шу билан бирга, шаҳар ва қишлоқ аҳолисининг пул ва пул кўринишида бўлмаган даромадлари ўртасидаги сезиларли даражадаги фарқи сақланиб қолмоқда. Шаҳар аҳолисининг натурал кўринишидаги даромадлари 2005 йилда 6,2 % ни (2004 йилда 6,1 %) қишлоқ аҳолиси натурал кўринишидаги даромадлари 2005 йилда 23,2 % ни ташкил этди. Истеъмолни кондиришдаги натурал кўринишдаги даромадларнинг таъсирини устунлиги қишлоқ аҳолисида сақланиб қолмоқда, шаҳар аҳолисининг ялпи даромадларининг 40 %; ини иш ҳақи ташкил этмоқда.

Иш ҳақи ва ижтимоий тўловларнинг ортиши аҳоли пул даромадлари улуши ортишининг асосий омили бўлди. Бюджет ташкилотлари ва идоралари ишчиларининг иш ҳақларини оширишга пенсия ва ижтимоий тўловлар, стипендияларни оширишга қаратилган давлат сиёсати ва «Сихат саломатлик йили» мақсадли дастурининг амалга оширилиши иш ҳақининг 18,0 % га, ижтимоий трансфертларнинг 32,8 % га ортишига олиб келди. Аҳоли даромадларида ижтимоий трансфертлар улушининг ортиши аҳолининг турли ижтимоий қатламлари орасидаги даромадлар фарқининг камайишини таъминлади. Шу билан бирга уларнинг истеъмол саватини тенглашишига олиб келди.

Аҳоли унинг ижтимоий даражаси билан боғлиқ кўрсаткичлар кўп ҳолларда аҳолининг жон бошига тўғри келадиган кўрсаткичларда ҳисобланади.

Самарқанд вилояти аҳолиси жон бошига даромадлари ва айрим модда харажатлари бўйича маълумотларни қуйидаги 2.2.5-жадвал маълумотларидан ҳам кўришимиз мумкин.

2.2.5- жадвал

Самарқанд вилоятида аҳоли жон бошига даромадлар

ва харажатлар

(минг сўм)

№	Кўрсаткичлар	2003 йил	2004 йил	2005 йил	2005 йилдаги ўзгариши, %	
					2003 йилга нисбатан	2004 йилга нисбатан
1	Аҳоли жон бошига пул даромадлари	182,4	202,8	205,5	112,7	101,3
2	Аҳоли жон бошига пул харажатлари	160,3	169,9	195,2	121,7	114,9
	шу жумладан					
-	пул хизматлари	24,9	31,5	44,2	177,5	140,3
-	уларнинг улуши,%	15,5	18,5	22,6	+7,1 пк	+4,1 пк
-	истеъмол харажатлари (аҳоли жон бошига чакана товар айланмаси)	123,3	130,5	151,9	123,2	116,4
-	уларнинг улуши	76,9	76,8	77,8	+0,9 пк	+1,0 пк
3	Истеъмол харажатлари таркибида:					
-	озик-овқатлар	76,3	80,0	92,2	120,8	115,3
-	уларнинг улуши,%	61,9	61,3	60,7	-1,2 пк	-0,6 пк
-	ноозик-овқатлар	46,9	50,5	59,7	123,3	118,2
-	уларнинг улуши,%	38,1	38,7	39,3	+1,2 пк	+0,6 пк

Манба: Самарқанд вилояти статистика бошқармаси маълумотлари

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, аҳоли жон бошига ҳам даромадлар ва харажатлар 2005 йилда солиштирилаётган 2003-2004 йилларга нисбатан анча ўсган.

Самарқанд вилоятида аҳолининг пул даромадлари 2005 йилда 717,9 млрд. сумни, харажатлари эса 684,9 млрд. сўмни ташкил этган. Бу жон бошига даромадларни 205,5 минг сўм, харажатларни эса 195,2 минг сўм эканлигини кўрсатади.

2005 йилда аҳоли жон бошига пул харажатларининг ўсиши пул даромадлари ўсишига нисбатан бир мунча юқори бўлган. Шунинг учун ҳам истеъмол харажатлари ҳам пуллик хизматлар бўйича ҳам харажатлар 2003-2004 йилларга нисбатан анча ўсган. Аммо харажатлар таркибида бир мунча ўзгариш ҳосил бўлган. 2005 йилда истеъмол харажатлари жами пул харажатларини 77,8 % ни ташкил этиб 2003 йилга нисбатан 0,9 пунктга, 2004 йилга нисбатан эса 1,0 пунктга ортган. Бу нисбатан салбий ҳолат бўлиб, умумий харажатларда истеъмол учун сарфларнинг ошиши яхши кўрсаткич эмас. Бир мунча салбий ҳолат пуллик хизматларнинг ўсишида ўз ифодасини топган. 2005 йилда ушбу кўрсаткич 2003 йилга нисбатан 7,1 пунктга, 2004 йилга нисбатан эса 4,1 пунктга ошган.

Самарқанд вилоятида аҳоли жон бошига харажатлар ичида ижобий баҳо бериш мумкин бўлган кўрсаткич бу истеъмол харажатлари таркибининг ўзгаришидир. 2005 йилда истеъмол харажатлари таркибида ноозик-овқатларга жами истеъмол харажатларининг 39,3 фоизи сарф этилган ва бу кўрсаткич 2004 йилга нисбатан 1,2 пунктга 2004 йилга нисбатан эса 0,6 пунктга ортган. Бу албатта ижобий ҳолдир. Чунки истеъмол харажатларида ноозик-овқат товарларининг ортиб бориши унча мувофиқ ҳолда озик-овқат товарларининг суммаси ўсиши таъминланган ҳолда улушининг пасайиб бориши ижобий ҳолдир.

Биз ушбу магистрлик диссертация иши доирасидаги тадқиқотларимиз давомида анкета сўровномаси асосида оила хўжаликларида харажатлар моддаларини ўрганиб чиқдик. Анкета сўровларида Самарқанд, Каттақўрғон шаҳарларидан 35 та оила бошлиқлари ва Каттақўрғон, Оқдарё, Ургут ҳамда Қўшрабод туманларидаги қишлоқ аҳолисидан 65 та оила бошлиқлари катнашди (анкета сўровномаси илова қилинади).

Сўровларда турли туман оилалари бўлиб, улардаги аъзолар сони 3-10 кишини ташкил этди. Сўров натижалари шуни кўрсатмоқдаки, оила хўжаликларида харажатлар моддалари оиладаги аъзолар сони ортгани сайин ортиб боради ва бир-биридан миқдорий жиҳатдан фарқланади. Буни биз қуйидаги жадвал маълумотларидан ҳам кўришимиз мумкин.

2.2.6- жадвал

Самарқанд вилояти бўйича кузатилган оилаларда даромадлар ва уларнинг тақсимланиши

Гу- руҳ	Оила аъзо- лари сони (киши)	Кузатилган оилалар сони (дона)		Бир оилага тўғри келадиган ўртача йиллик даромад (минг сўм)	Даромадларнинг тақсимланиш манбалари ва уларнинг улуши (улуш % да)
			шун- дан киш- лоқда		
1	2-3 ёш оилалар	30	15	1473,2	Аҳоли пул харажатлари 1397,8 шундан: - истеъмол харажатлари 68,7 % - пулли хизматлар 17,8 % - қимматли қоғозлар сотиб олиш ва жамғаришга қўйилмалар 2,7 - тасодифий харажатлар учун ажратмалар 1,8 - бошқалар 2,6
2	4-5	30	20	1896,0	Аҳоли пул харажатлари 1763,9 минг сўм шундан: - истеъмол харажатлари 70,3 - пулли хизматлар - 12,7 % - маиший харажатлар - 1,2 % - қимматли қоғозлар сотиб олиш ва жамғаришга қўйилмалар 5,3 % - тасодифий харажатлар - 1,5 - таълим харажатлари 8,2 - бошқалар 1,1 %
3	6,7	30	20	2424,6	Аҳоли пул харажатлари

					2378,7 минг сўм шундан: - истеъмол харажатлари - 72,2% - пулли хизматлар - 10,5 % - маиший харажатлар -0,9 % - қимматли қоғозлар сотиб олиш ва жамғаришга қўйилмалар 3,8 % - тасодифий харажатлар - 1,1 % - таълим харажатлари 10,3 % - бошқалар 1,2 %
4	8 ва ундан юқори	10	10	3843,1	Аҳоли пул харажатлари 3618,4 минг сўм шундан: - истеъмол харажатлари - 76,1% - пулли хизматлар - 8,4% - маиший харажатлар -0,7 % - қимматли қоғозлар сотиб олиш ва жамғаришга қўйилмалар 2,4 % - тасодифий харажатлар - 0,6 % - таълим харажатлари 11,8 % - бошқалар 0,6 %

Манба: Анкета суров маълумотлари асосида ишланган

Жадвал маълумотлари ва кузатиш натижалари шуни кўрсатадики, оила хўжаликларида харажатлар кўп жиҳатдан оила аъзолари сони ва таркибига боғлиқ бўлади. Айниқса, истеъмол харажатларининг улуши оиланинг умумий харажатлари таркибида оила аъзолари сони ортиши билан ортиб боради. Пуллик ва маиший хизматлар улуши эса пасайиб боради.

Қатор статистик маълумотномалар ва иқтисодий адабиётларда оилаларнинг таълимга ажратиладиган харажатлари умумий пуллик хизматлар таркибига киритилиб юборилади. Биз аҳамияти салмоғи жиҳатидан бир мунча юқори бўлган ушбу гуруҳ харажатлар юзасидан алоҳида олиб борган тадқиқотларимиз шуни кўрсатмоқдаки келгусида ушбу

гуруҳ харажатларни алоҳида ўрганиш лозим. Чунки эндиликда шаклланиб, ривожланиб келаётган пуллик таълим хизматлари барча ижтимоий қатламдаги оилаларга хос харажатлар қаторига киради.

Кузатишлар шуни кўрсатмоқдаки, оилалардаги аъзолар сонини ортиши оила хўжаликларини қимматли қоғозлар сотиб олиш ва жамғаришга кўйилмалари ҳажмига ҳам ўз таъсирини ўтказмай қолмайди, яъни оила аъзоларини ортиши ушбу гуруҳ харажатлар улушини пасайиб боришига олиб келади. Ҳаттоки, айрим оилаларда жамғармалар учун маблағ етишмаслиги ҳам сезилади (кузатилган оилалардан 4 тасида шундай ҳолат мавжудлиги аниқланди. Уларнинг кўпчилиги 4-гуруҳга хос оилалардир).

Умуман хулоса қиладиган бўлсак, оила хўжаликларида харажатларни доимий таҳлилини ўтказиб бориш ва ҳаттоки ойлик ҳамда йиллик харажатлар сметасини тузиш мақсадга мувофиқдир.

2.3. Оила хўжалиги харажатлари таркибининг таҳлили

Иқтисодиёт субъектларида сарф харажаталр таҳлили муҳим аҳамият касб этади. Жумладан, харажатларнинг таркибининг таҳлили айниқса аҳамиятлидир.

Оила хўжаликларида харажаталр таҳлили икки йўналишда олиб борилади.

1. Харажатларнинг умумий ҳажми бўйича таҳлили
2. Харажатларнинг таркибий таҳлили

Аниқ хўжаликлари харажатларининг таркибий таҳлили амалга оширилганда харажатлар моддаларининг ва улар улушларининг ҳолати ҳамда ўзгариши тадқиқ қилинади.

Турли оила хўжаликларида юқорида таъкидлаб ўтганимиздек, харажат моддалари турлича бўлади. Бу кўп жиҳатдан оила аъзоларининг сонига боғлиқ бўлади. Буни биз қуйидаги 2.3.1-жадвал маълумотларидан ҳам кўришимиз мумкин.

2.3.1-жадвал

Самарқанд вилояти бўйича кузатилган 304 та оила хўжаликлари харажатларининг оилалар сони бўйича 2005 йилда табақаланиши тақлили

T/ P	1 та оилада оила аъзола - рининг сони, киши	Кузатилган оилалар сони, бирликда	Оила-ларда одамлар сони, киши	1 та оилага тўғри келадиган 1 йиллик ўртача харажатлар миқдори, минг сўм	Оила-ларнинг умумий харажатлари, минг сўм (3қ х 5қ)	1 та оила аъзосига тўғри келадиган ўртача харажатлар миқдори, минг сўм
1	2	3	4	5	6	7
1	2	9	18	4841,4	43572,6	2420,7
2	3	13	39	5741,3	74636,9	1913,8
3	4	27	108	5351,2	144482,4	1337,8
4	5	56	280	4985,5	279188,0	997,1
5	6	69	414	5225,0	360525,0	870,8
6	7	43	301	5887,0	253141,0	841,0
7	8	32	256	6436,0	205952,0	804,5
8	9	37	333	6851,4	253501,8	761,3
9	10	23	230	7181,3	165169,9	718,1
10	11 ва юқори	18	198	7341,2	132141,6	667,4
	X	304	2177	59841,3	1912311,	X

					2	
--	--	--	--	--	---	--

Манба: Тадқиқот Г.М.Шодиева билан камкорликда амалга оширилган

Самарқанд вилоятида 304 та оила хўжаликлари кузатилган бўлиб, уларда аъзолар сони турличадир. Кузатилган оилалардан энг кўпи оила аъзолари сони 6 киши бўлган оила хўжаликларидир. Кузатилган 304 оиланинг 69 таси шундай оила хўжаликлари қисобланади ва улар сонининг улуши 19,01 % ни ташкил этади (2.3.2-жадвал).

2.3.2-жадвал

Самарқанд вилояти бўйича кузатилган 304 та оилада яшаётган одамлар ва харажатларнинг 2005 йилдаги таркибий тузилиши

Т/Р	1 та оила аъзолари сони, киши	Кузатилган оилаларда одамлар сони		Оилаларнинг умумий харажатлари (6-устун)	
		Киши	Улуши, %	Суммаси, минг сум	Улуши, %
1	2	3	4	5	6
1	2	18	0,81	43572,6	2,28
2	3	39	1,79	74636,9	3,90
3	4	108	4,96	144482,4	7,56
4	5	280	12,86	279188,0	14,60
5	6	414	19,01	360525,0	18,85
6	7	301	33,82	253141,0	13,24
7	8	256	11,75	205952,0	10,76
8	9	333	15,29	253501,8	13,25
9	10	230	10,56	165169,9	8,64
10	11 ва юқори	198	9,09	132141,6	6,91
	X	2177	100,0	1912311,2	100,0

Манба: Тадқиқот Г.М.Шодиева билан камкорликда амалга оширилган

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, кузатилган оилалардаги одамлар сонининг, улар улушининг, оилаларнинг умумий харажатлари қамда улар улушининг кўрсаткичлари бўйича 6 кишилик оила хўжаликлари энг юқори кўрсаткичларни кўрсатмоқда.

Статистик кузатишларда қўлланиладиган танлаб кузатиш усулига асослансак, ушбу оила хўжаликлар бўйича нўртача кўрсаткичларни барча тўпламга, яъни кузатилган 304 та оилага ёйишимиз мумкин. Жами кузатилган оилалардаги одамлар сони 2177 кишини ташкил этиб, уларнинг 19,01 %, яъни 414 таси 6 кишилик оилаларда яшамоқда. Оилаларнинг умумий харажатларидаги улуши эса 18,85 % дир (бу қам энг йирик кўрсаткич).

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, 6 кишилик оила хўжаликларига бўлган оилаларнинг умумий харажатлари ушиб бораётган бўлса, ундан кейинги оилаларда пасайиб бориш тенденциясига эга бўлган.

Биз 2.3-параграфда таъкидлаганимиздек, оила хўжаликларида озиқ-овқат мақсулотларига харажатлар анча юқори улушга эга. Буни биз қуйидаги 2.3.3-жадвал маълумотларидан қам кўришимиз мумкин.

2.3.3-жадвал

Самарқанд вилоятида кузатилган оилаларда озиқ-овқат мақсулотларига кетган харажатларни барча харажатлардаги улуши

Т/Р	Оила хўжаликларининг умумий харажатлари, минг сўм	Шу жумладан озиқ-овқат мақсулотларига кетган харажатлар		Озиқ-овқат мақсулот- ларининг 1 кишига тўғри келиши, минг сўм
		Сўммаси, минг сўм	Улуши, % (3:2.100)	
1	2	3	4	5
1	43572,6	6188,4	14,2	343,8
2	74636,9	10970,7	14,7	281,3
3	144482,4	35834,4	24,8	331,8
4	279188,0	94360,0	33,8	337,0

5	360525,0	146721,6	40,7	354,4
6	253141,0	109865,0	43,4	365,0
7	205952,0	105446,4	51,2	411,9
8	253501,8	175424,4	69,2	526,8
9	165169,9	117599,0	71,2	511,3
10	132141,6	103593,6	78,4	523,2
	1912311,2		47,0	X

Манба: Тадқиқот Г.М.Шодиева билан ҳамкорликда амалга оширилган

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, оила хўжаликлари умумий харажатларида оила аъзолари сонининг ортиши билан оила хўжаликларини озиқ-овқат мақсулотларини сотиб олишга қаратилган харажатлар улуши ортиб борган. Агар аъзолар сони 2 киши бўлган оила хўжаликларида озиқ-овқат мақсулотларига харажатлар 14,2 % ни ташкил этган бўлса, оила аъзолари сони 11 киши ва ундан юқори бўлган оила хўжаликларида 78,4 % ни ташкил қилган.

Қолаверса, оила аъзоларининг сонини ўсиши билан жон бошига озиқ-овқат мақсулотларига харажатлари ҳам ўсиб бориш тенденциясига эга бўлган. Бундан Яна бир бор хулоса тариқасида таъкидлашимиз мумкинки, оила хўжаликларида харажатлар оила аъзолари сонига ва таркибига бевосита боғлиқ.

III-бoб. ИЖТИМОИЙ ҲИМОЯЛАНГАН БОЗОР ИҚТИСОДИЁТИ ШАКЛЛАНИШ ШАРОИТИДА ОИЛА ХЎЖАЛИКЛАРИДА ХАРАЖАТЛАРНИ ТАРТИБГА СОЛИШДАГИ МУАММОЛАР ВА УЛАРНИНГ ЕЧИМЛАРИ

3.1. Оила хўжаликларида харажатларни бошқаришнинг жаҳон тажрибаси

Бозор иқтисодиёти шароитида рақобат аста-секинлик билан кучайиб, ўз таъсирини бутун жамиятга ўтказмоқда, шу жумладан оилага ҳам. Жамият тараққиёти, мамлакатлар иқтисодий даражаси кўп жиҳатдан уларда яшовчи оилаларнинг иқтисодий аҳволи билан белгиланди. Дунёнинг катор мамлакатлари, жумладан, АҚШ, Италия, Япония, БАА, Мексика ва Бразилия каби омили сифатида оилавий бизнесни ривожланиши назарда тутилади. Ушбу мамлакатлардаги сингари оилавий оилавий бизнесга катта эътиборни

бир қатор мусулмон мамлакатлари, жумладан, Ўзбекистонда ҳам кўришимиз мумкин.

Оилавий бизнесда ташкил этилган бошқарув шу оиланинг келажақда жадал ривожланишига ва унинг рақобатбардош товар ишлаб чиқаришига замин бўла олади. Агарда оилада бошқарувни ташкил қилмаса, оилавий бизнес тез инқирозга учрайди. Бунга асосий сабаблардан бири оила аъзоларининг бошқариш жараёнида фикрларининг бир жойдан чиқмаслиги, айримларининг ишни юқори даражада ўрганмаганлиги бўлиши мумкин. Шунинг учун ҳам оилавий бизнесда бошқаришни оила аъзолари бир жойда ўтириб, маслаҳатлашиб, оила кенгашида ҳал қилиб олиши керак. Бу муаммони ечиш учун оила аъзоларининг ҳаммаси қатнашиб, ўз фикр-мулоҳазаларини билдириб, розилигини беришлари шартдир.

Қатор ривожланган мамлакатлардаги ушбу ҳолатни кузатишлар шуни кўрсатадики, аъзолар ўртасидаги яширин кураш оилавий бизнесни тарқалиб кетиши ва инқирозга учрашига сабабчи бўлади.

Ривожланган мамлакатлардаги тадқиқотлар шуни кўрсатадики, оила хўжаликлари ишини юритишда кўп ҳолларда бизнесда юқори малака ва билимга эга бўлган махсус тайёргарликдан ўтган шахслар бошқарувни амалга оширишади. Бу шахс оила аъзоси бўлиши ёки бўлмаслиги ҳам мумкин. Бошқарувдан ташқари қатор ишларда эса айнан оилага тегишли мутахассисларга мурожаат этилади (ушбу мутахассис кўпчилик ҳолларда оила аъзоси ҳисобланмайди). Бу оиланинг ҳуқуқий масалалари билан шуғулланувчи ёлланма адвокат, ёки махсус вакиллари бўлиши мумкин. Бизда эса айнан оила аъзолари ёки қариндош уруғлардан мутахассислар жалб қилинади.

Кўпчилик ҳолларда оилаларнинг кундалик харажатлари билан боғлиқ ҳисоб-китобларни олиб бориш уй бекаларига топширилади. Чунки айнан уларнинг кундалик харажатларни амалга оширади.

Иқтисодий тараққиётнинг юқори чуққиларига эришилган қатор мамлакатларда иқтисодиётнинг барча тармоқ ва соҳалари сингари хизматлар

соҳаси ҳам бир мунча тараққий этган. Шунинг учун ҳам бу мамлакатлардан оила хўжаликларининг хизматлар учун тўловларининг улуши бир мунча юқоридир. Хизматлар учун тўловлар деганда айнан шундай оила хўжаликларида коммунал хизматлари, банк-молия хизматлари, юридик хизматлар билан бир қаторда уй хизмати ходимлари учун тўловлар ҳам назарда тутилади. Йирик оилавий бизнес ривожланган Япония ва Бразилияда уй хизмати ходимларига жуда катта вазифалар юкланиб улардан энг асосийси, бу - оила хўжалиги чиқимларини амалга ошириш ва ҳисобга олиб боришдир. Ушбу вазифага оиланинг барча аъзолари учун бир хил муносабатда бўлган киши тайинланади. У оила аъзоларининг кундалик эҳтиёжларини қондирилишини таъминлаш билан бирга оиланинг истиқболли харажатлар режасини ҳам ишлаб чиқади.

Тадқиқотчиларнинг фикрича Японияда бир оилавий бизнес истиқболида минглаб оилалар тақдири ётади. Шунинг учун ҳам уни бошқарувчиларга жуда катта масъулиятни юклайди. Айнан Японияда оила хўжалиги харажатларига оилавий бизнес харажатларининг таркиби сифатида қаралади.

Европа мамлакатлари Швеция ва Германияда эса оилавий бизнес алоҳида оила хўжалиги иши алоҳида қаралади. Бу мамлакатларда оила хўжалиги харажатлари оилавий бизнес харажатларидан ажратилган ва оила аъзолари даромадлари ва харажатлари алоҳида ҳолда ҳисобга олиб борилади. Яъни оиланинг ҳар бир аъзоси оила бюджетигаги даромаднинг ўзига тегишли қисминигина сарфлаш имконига эга бўлади (шахсий эҳтиёжлари учун). Умум оилавий харажатлар эса ўртада тенг тақсимланади. Европа ва Америка қитъаси мамлакатларида фарзанд 18 ёшга тўлгандан мустақил ҳисобланиб ўз эҳтиёжларини қондирилишини ўзи маблағ билан таъминлаш зарур ҳисобланади. Айнан шу хусусияти билан ушбу қитъа оилаларидаги даромадлар ва харажатлар, эҳтиёжларнинг қондирилиш манбалари Ўзбекистондаги оилалардан фарқланади.

Республикамиз аҳолисида оиладаги фарзандни оёққа турғизиш фарз ҳисобланиб, ушбу фарз фарзандни никоҳ тўйини ўтказиб, мустақил оила сифатида ажаратиб чиқарилгунича давом этади. Кўпчилик ҳолларда эса ижтимоий жиҳатдан мустақил ҳисобланган ёш оилалар иқтисодий қарамликда, отасининг оиласига боғлиқ ҳолда ҳаёт кечиради. Яъни, оналар ўз фарзандлари оиласини алоҳида ажратиб чиқаргандан кейин ҳам уларнинг айрим харажатларига масъуллигича қолади. Ушбу хусусиятига кўра республикамиз оилаларининг турмуш тарзи Араб мамлакатларидаги ҳолатларга тўла мос келади.

Саудия Арабистони, Бирлашган Араб Амирликлари каби араб дунёси мамлакатларида оила харажатларини маблағ билан таъминлаш оила бошлиғига, яъни отага юкланади. Унда оталар нафақат фарзанд, балки ундан кейинги бир неча авлод вакилларининг ҳам тақдири учун масъулдирлар. Бу кўп жиҳатдан биз ва улар сиғинаётган «Ислом» дини ақидаларидан келиб чиқади. Динимизда отанинг фарзанд олдидаги бурчлари, фарзанднинг ота олдидаги бурчлари аниқ қилиб белгилаб қўйилганки, ушбу бурчларга ота ва фарзанд ўз олдидаги фарз деб қарашади. Бу бир томондан ўзаро қариндошлик риштасида бўлган бир қатор оилаларни иқтисодий боғлиқлигини, бир-бирига қарамлигини келтириб чиқарса, иккинчи томондан оилалар интеграциясини таъминлаб оилалар олдидаги муаммоларни биргаликда ечиш имконини беради.

Дунё мамлакатлари ичида хусусий ва якка тадбиркорлик кенг тарқалган мамлакатлардан бири Хитойдир. Хитойда 1,4 миллиардга яқин аҳоли истиқомат қилиб, дунёдаги энг кўп оилалар ҳам айнан шу мамлакатдадир. Хитойда оилалар фаравонлигига мамлакат сиёсати доирасида қаралади. Шунинг учун ҳам микроиқтисодиёт субъекти ҳисобланган оилалар доимий равишда давлат томонидан қўллаб-қувватланиб турилади. Хитойда оила ва унинг аъзолари эҳтиёжларини тўлароқ кондиришнинг ягона йўли сифатида ишлаб чиқаришни назарда тутишади,

яъни оилалар фаравон яшаши учун албатта маҳсулот ишлаб чиқариш фаолияти билан шуғулланиши керак дейилади.

Хитойда қишлоқ хўжалиги кенг тараққий этган бўлиб, қишлоқ хўжалик маҳсулотлари билан нафақат ўзининг аҳолиси эҳтиёжларини қондиради, балки экспорт ҳам қилади.

Ҳозирда ялпи ички маҳсулотнинг ўсиши бўйича энг етакчи ўринлардан бирини эгалловчи Хитойда ҳайдаладиган ерлар жон бошига 0,085 гектардан тўғри келади (1998 йил маълумоти). У ерда қишлоқ аҳолисини иш билан таъминлашнинг ва аҳоли даромадларини оширишнинг иккита модели ишлаб чиқилган бўлиб, булар «Цзясу» жануби тажрибаси, «Виянь Чжоу» округи тажрибасидир. Бу моделларда жамоа мулкига асосланган корхоналар бунёд этиш ва якка тартибда фаолият кўрсатувчи кўп сонли оила хўжаликларини барпо этиш ғояси илгари сурилган ва амалга оширилган.

Хитой оилаларида оила бошлиғи эркак киши ҳисобланиб оилани бошқариш ва харажатларни амалга ошириш учун маблағ топиш унинг зиммасига юклатилади. Хитой оилаларида харажатлар бир маромлилик тамойилида амалга оширилади (асосий қисмида).

3.2. Вилоятдаги оила хўжаликларида харажатларни тартибга солишдаги муаммолар ва уларни ечиш йўллари

Респубилкамиз, жумладан Самарқанд вилоятида ҳам оилалар кўп сонли аъзолардан ташкил топиб, унинг асосини ёш болалар ташкил этади. Ўзбек халқи болажон халқ сифатида дунёга машҳурдир. Шунинг учун ҳам оила аъзоларининг кўпчилиги фақат истеъмолчи сифатида оилавий ва иқтисодий муносабатларда иштирок этади. Ўзбекистонда мавжуд 5,1 млн. оилада 26 миллионга яқин аҳоли истиқомат қилса, вилоятнинг 2887,0 минг аҳолиси 556 мингдан ортиқ оилаларда жипсланган.

Самарқанд вилояти аҳолисини асосини ўзбеклар ва тожиклар ташкил этади ва бу мамлакатларда оила бошлиғи асосан эркаклар ҳисобланади. Кўпгина оилалар аниқ бир сулола сифатида шаклланиб уларда бир неча авлод вакиллари истиқомат қилади ва оила бошлиғи ота ҳисобланади. Масалан, Челак шахрида истиқомат қилаётган Қаршиевлар оиласида 3 авлод вакиллари истиқомат қилиб оила бошлиғи Қаршиев Баҳодир (1951 йилда туғилган).

Кўп жиҳатдан адабиётларда оилавий бизнес иштирокчилари фақат оила аъзоларидан ташкил топиши эътироф этилади. Аммо ижтимоий муносабатлардан бизга маълумки бир сулолага мансуб бир неча оила бир хонадонда истиқомат қилиши ва бир бизнес билан шуғулланиши мумкин. Масалан: Ургут туманида истиқомат қилувчи Бахромовлар оиласи. Унда Бахромов Нормамат бобо ўз хонадонида уч ўғли уларнинг оиласи билан истиқомат қилади (12 та набираси бор) ва деҳқон хўжалигини юритади (Нормамат бобо номли).

Бундан шундай хулосага келиш мумкинки, оилавий бизнесни сулолавий бизнес деб аташимиз мумкин. Биз ушбу фикрни 2.3-параграфда ҳам эътироф этиб ўтган эдик.

Оилада оила бошлиғи даромадларни шакллантирувчи ва харажатларни бошқарувчи ҳисобланади. Юқорида таъкидлаганимиздек оила даромадлари ва харажатлари кўп жиҳатдан ундаги аъзолар сонига боғлиқ бўлади. Шунинг учун ҳам оилалардаги харажатларни тартибга солиш ва бошқариш ундаги аъзолар ва улар эҳтиёжларидан келиб чиққан ҳолда турли усулларда амалга оширилиши мумкин. Оилалар сони қанчалик кўп бўлмасин, уларда инсонлар истиқомат қилишини инобатга олиб шунини алоҳида таъкидлаш керакки, харажатлар асосан эҳтиёжларни қондиришга қаратилган бўлади. Айрим ҳолларда индивидуал (якка) эҳтиёжлар жамоавий эҳтиёжга айланиши сингари бир оила аъзосининг эҳтиёжи бутун оила эҳтиёжига ҳам айланиши мумкин. Аммо кўп ҳолларда оилаларда эҳтиёжлар

якка тартибда шаклланиб якка тартибда қондирилади. Шу билан бирга ҳар бир оилада оилавий эҳтиёжлар ҳам мавжуд бўлади.

Оиладаги эҳтиёж қандай шаклда бўлмасин (у оилавий ёки якка), уларнинг даромадларига боғлиқ бўлади. Оиладаги харажатларни бошқариш ва тартибга солиш муаммосини эҳтиёжларни бошқариш ва тартибга солиш муаммосига тенглаштириш мумкин. Чунки оила аъзолари ортиши билан уларнинг эҳтиёжлари ҳам турлича шакл олиб, турли ҳажм ҳосил қилди. Эҳтиёжларни чексиз ва чегарасиз эканлиги ва улар кўп жиҳатдан инсон фантазиясига боғлиқ бўлиб, уларни чегаралаш ва ўлчаш мумкин эмаслиги амалда исботланган. Аммо эҳтиёж пул билан таъминланмас экан у талаб бўла олмайди ва қондирилмайди. Шунинг учун ҳам оила харажатларини тартибга солиш ва бошқаришнинг эҳтиёжларни пул билан таъминлаш муаммосига тенглаштириш мақсадга мувофиқдир. Шундай экан оиладаги харажатларни тартибга солиш ва бошқариш муаммоси кўп жиҳатдан даромадларни ошириш орқали бартараф этилиши мумкиндек туюлади. Аммо масаланинг иккинчи томони ҳам бўлиб, у ҳам бўлса эҳтиёжлар кўп жиҳатдан унинг асосидан келиб чиқишида намоён бўлади. Яъни айнан даромади юқорироқ оилаларда эҳтиёжлар каттароқ, даромади кичикроқ оилаларда эса эҳтиёжлар пастроқ бўлади.

Биз оила хўжаликларида харажатларнинг тавсифига бағишланган 1,4-параграфда оилаларни қашшоқ, камбағал, ўртаҳол ва бой оилаларга ажратиш мумкинлигини эътироф этгандик. Айнан шу гуруҳларнинг ҳар бирида оила аъзоларининг эҳтиёжларини қондирилиш, яъни оила харажатларини амалга ошириш билан боғлиқ ўзига хос муаммоларни кузатишимиз мумкин. Нисбатан кам таъминланган, камбағал оилаларда харажатлар асосан бирламчи эҳтиёжларни қондириш, яъни истеъмолга қаратилган бўлса бой оилаларда харажатлар кўпроқ маънавий эҳтиёжларни қондиришга қаратилади.

Бизнинг фикримизча, у камбағал оилами ёки бой харажатларни ҳар бир оилада харажатларни бошқариш, тартиб солиб турувчи алоҳида шахс

бўлиши лозим. Бундай масъулиятни оилалардаги оналарга юклаш мақсадга мувофиқдир. Чунки кундалик рузғорга зарурий ашёларни фақат уларгина тўғри ҳисоб қила олади. Қолаверса ҳар бир оилада ойлик даромадлар ва харажатлар балансини юритиш мақсадга мувофиқдир (ушбу ҳолат бир қатор ривожланган мамлакатлар оилаларида кузатилади). Чунки ойлик харажатлар миқдорини аниқлаш, келадиган даромад миқдори ва ўз навбатида жамғармалар ҳажмини аниқ белгилаш имконини беради.

Одатда оилаларда қимматбаҳо қоғозлар сотиб олиш ва умуман фонд бозоридаги харажатлар харажатлар эмас, балки жамғармалар тарзида эътироф этилади ва унга даромад манбаи сифатида қаралади. Иқтисодий табиатига кўра эса у ерда сарф этилган ҳар бир сўм харажат ҳисобланади. Чунки оила харид қилган қимматбаҳо қоғозларидан зарар кўришлари ҳам мумкин. Шунинг учун ҳам бизнингча оилалардаги қимматбаҳо қоғозлар сотиб олишга қаратилган маблағларни харажат сифатида қараш керак.

Биз оила хўжаликларида ҳар бир оила учун алоҳида тарзда (улар аъзоларининг сонидан келиб чиққан ҳолда) қуйидаги тартибдаги балансни юритишни таклиф этамиз.

Харажатларни ҳисоблашда аниқлик катта аҳамиятга эга. Айниқса, келгуси даврдаги (ойдаги) нархлар ўзгаришини инобатга олиш керак.

Истеъмол харажатлари таркибидаги озиқ-овқат товарлари бўйича харажатларни ҳисоблашда аниқ қайси озиқ-овқатлар харид қилиниши ва уларнинг миқдори физиологик норма талабларидан келиб чиқилса мақсадга мувофиқдир. Чунки оиладаги фарзанд тарбиясида ва кишиларнинг иш қобилиятларини тиклашда тўғри овқатланиш катта аҳамиятга эгадир.

3.2.1- жадвал

Самарқанд вилоятида кузатилган 6 кишилик 69 та оила хўжаликлари даромадлари ва харажатларининг 2005 йилги баланси

№	Даромадлар	Суммаси	№	Харажатлар	Суммаси
---	------------	---------	---	------------	---------

1.	Иш ҳақи	1574,5	1	Истеъмол харажатлари а) озиқ-овқат б) кийим-кечак ва бошқа нооziқ-овқатлар	2200,0 300,0
2.	Стипендия	106,3	2	Хизматлар учун тўловлар а) коммунал в) маиший ва бошқалар	40,0 152,0
3	Пенсия, пасобия	110,2	3	Таълим харажатлари	730,0
4	Қишлоқ хўжалик маҳсулотларини сотишдан даромадлар	656,6	4	Қимматбаҳо қоғозлар ва даромад келтирувчи мулк сотиб олиш харажатлари	180,0
5	Тадбиркорлик фаолиятининг даромадлари	26796	5	Тадбиркорлик фаолияти ва мулкларни ишлатишга кетган харажатлари	1000,0
6	Қимматбаҳо қоғозлардан даромадлар	61,3	6	Солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар	83,0
			7	Соғломлаштириш ва тиббий харажатлар	190,0
7	Мулкдаги даромадлар	642,0	8	Турли сафар харажатлари	350,0
	ЖАМИ:	5831,5		ЖАМИ:	5225,0
8	Харажатларнинг даромадлардан ортиқча қисми	-		Даромадларнинг харажатлардан ортиқча қисми	606,5
	БАЛАНС	5831,5		БАЛАНС	5831,5

Нооziқ-овқатлар хариди бўйича харажатлар кўп жихатдан мавсумий характерга эга харажатлар қаторига кириб, уларнинг миқдорини ҳисоблашда мавсумни инобатга олиш керак бўлади.

Хизматлар бўйича харажатлар оилаларда доимий харажатлар сирасига кирази. Уларни ҳисоблаш ҳам қийинчилик туғдирмайди. Чунки хизматлар бўйича харажатлар асосан тарифларнинг ўзгариши ҳисобигагина ортиши ёки камайиши мумкин. Оила харажатларида оиланинг келажагини

белгиловчи фарзандларнинг таълим олиши учун харажатлари катта аҳамиятга эга. Таълим олиш бўйича харажатлар таълимнинг шаклига қараб аниқ белгилаб қўйиш мақсадга мувофиқдир.

Х У Л О С А

Мустақилликнинг дастлабки йилларидан иқтисодий тизилмада оила хўжалиги тушунчаси вужудга келди ва иқтисодий адабиётларда турлича талқин қилина бошланди. Назарий тадқиқотлар шуни кўрсатадики оила хўжалиги билан боғлиқ «Оила», «Оила хўжалиги», «Оила тадбиркорлиги», «Уй хўжалиги» каби тушунчаларга турли адабиётларда турлича таъриф берилган ва бир мунча бир-бири билан чалкаштириб юборилган. Биз ишда ушбу муаммони ечишга ҳаракат қилган ҳолда мазкур тушунчаларнинг такомиллашган таърифини ишлаб чиқдик.

1. Тадқиқотлар натижасида оила хўжалигига қуйидагича таъриф беришни мақсадга мувофиқ, деб топдик. Оила хўжалиги деганда оила аъзоларининг ва бутун имкониятнинг ижтимоий, иқтисодий ва маънавий эҳтиёжларини қондириш ҳамда маълум даражада даромад (фойда) олиш учун ўз мулкига эга бўлган ишлаб чиқариш, иш бажариш ва хизмат кўрсатиш каби фаолиятларни амалга ошириш мақсадида бир-бири билан эр-хотинлик, болачақалик ва туғушганлик асосида бирга яшовчи кишилар гуруҳи тушунилади.

2. Уй хўжалиги деганда оила мулкига асосланган бир кичик гуруҳ кишилар ва бутун жамиятнинг ижтимоий, иқтисодий ва маънавий эҳтиёжларини қондириш ҳамда маълум даражада фойда (даромад) олиш мақсадида ишлаб чиқариш, иш бажариш ва хизмат кўрсатиш каби фаолият билан шуғулланиш учун бир оила аъзолари атрофида уюшган кишилар, шу жумладан ёлланган ходимлар гуруҳи тушунилади.

3. Оила тадбиркорлиги деганда оилавий мулк ва унинг таваккалчилигига асосланган оила аъзолари иштирок этадиган ва маълум даражада даромад (фойда) олишни кўзлаб қилинадиган фаолият тушунилади.

4. Назарий тадқиқотларимиз натижасида оила хўжаликлари харажатларининг таснифи ишлаб чиқилди. Оила хўжаликлари харажатларининг бугунги кундаги таркиби қуйидагилардан иборат эканлиги асосланди:

1. Озиқ-овқат маҳсулотлари истеъмолига кетадиган харажатлар
2. Нооziқ-овқат маҳсулотларига кетадиган харажатлар
3. Солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар
4. Каммунал хизмат тўловлари
5. Соғломлаштириш ва тиббиёт хизматлари
6. Инвестицияга қўйилган харажатлар
7. Мулкларни ишлатишга кетадиган харажатлар
8. Турли хизматлар учун кетган харажатлар
9. Турли сафар харажатлари
10. Интеллектуал салоҳиятни ривожлантиришга кетган харажатлар

5. Самарқанд вилоятидаги кузатилган оила хўжаликлари харажатлари таҳлили кўрсатдики, оила хўжаликларида харажатларнинг таркиби ва тузилиши уларни даромадларига ва оила аъзоларининг сонига боғлиқ экан.

6. Оила хўжаликларида 1 та оила аъзосига тўғри келадиган харажатлар ҳажми ва уларнинг таркиби тўлиғинча оила аъзолари сонига боғлиқлиги асосланди. Оила аъзолари қанча кўпайса озиқ-овқат маҳсулотларига кетадиган харажатларнинг улуши ошиб бориш қонунияти сақланиб қолмоқда. Таҳлил қилинган оила хўжаликлари харажатлари таркиби 2004-2005 йилларда бир мунча ўзгарган. 2005 йилда оила хўжаликлари харажатлари таркибида истеъмол харажатлари улуши 77,8 % ни ташкил этади. Истеъмол харажатлари таркиби 2005 йилда солиштирилаётган 2003-2004 йилларга нисбатан яхшиланган. Чунки унда нооziқ-овқат

махсулотларини харид қилиш учун кетган харажатлар улуши 2003 йилга нисбатан 1,2 фоиз бандга, 2004 йилга нисбатан эса 0,6 фоиз бандга ортган.

7. Тадқиқотлар кўрсатдики, ҳали Самарқанд вилоятида оила хўжаликлари харажатларини яхшилаш бўйича анча муаммоларни ҳал қилиш лозим экан. Хусусан, оила хўжаликлари даромадларини ошириш, уларнинг ҳажмини озиқ-овқатга кетадиган харажатларнинг миқдорига нисбатан кескин ошириш эвазига мазкур харажатларни барча харажатлар таркибида 30-40 % ни ташкил қилишига эришиш лозимлиги асосланди.

Агар бизнинг тавсияларимиз хўжаликлари амалиётига жорий қилинса, ўйлаймизки, оилаларнинг фаравонлиги уларнинг ички имкониятлари эвазига ошганлигининг гувоҳи бўламиз.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. - Т.: Ўзбекистон, 1993.
2. Ўзбекистон Республикаси мулкчилик тўғрисидаги қонуни. - Т.: Ўзбекистон, 1990.
3. Ўзбекистон Республикаси тадбиркорлик тўғрисидаги қонуни. - Т.: Ўзбекистон, 1991.
4. Ўзбекистон Республикаси корхоналар тўғрисидаги қонуни. - Т.: Ўзбекистон, 1991.
5. Ўзбекистон Республикаси Хўжалик жамиятлари ва ширкатлар тўғрисидаги қонуни. - Т.: Ўзбекистон, 1992.
6. Ўзбекистон Республикаси меънат кодекси. - Т.: Ўзбекистон, 1995.
7. Ўзбекистон Республикаси Истеъмолчиларнинг қўлуқларини қимоя қилиш тўғрисидаги қонуни. - Т.: Ўзбекистон, 1996.
8. Ўзбекистоннинг янги қонунлари (тўпламлар). 1-17 тўплам. - Т.: Адолат нашриёти. Тегишли йилларда чоп этилган.
9. Каримов И.А. Ўзбекистоннинг ўз таралқийёт ва истиқлол йўли. - Т.: Ўзбекистон, 1992.
10. Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, илтисод, сиёсат, мафкура: Нутқлар, малюлалар, суқбатлар. - Т.: Ўзбекистон, 1993.
11. Каримов И.А. Ўзбекистон бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли. - Т.: Ўзбекистон, 1993.
12. Каримов И.А. Биздан озод ва обод ватан қолсин. - Т.: Ўзбекистон, 1994.
13. Каримов И.А. Ўзбекистон ХХІ аср бусафасида: хавфсизликга тақдид, барқарорлик шартлари ва таралқийёт кафолатлари. - Т.: Ўзбекистон, 1997.
14. Каримов И.А. Ўзбекистон буюк келажак сари. - Т.: Ўзбекистон, 1998.

- 15.Каримов И.А. Истиъллол йўли: муаммолар ва режалар Т.: «Ўзбекистон», 1992, 31 бет.
- 16.Каримов И.А. Ўзбекистон ильтисодий сиёсатининг устувор йўналишлари. Т.: «Ўзбекистон», 1993, 54 бет.
- 17.Каримов И.А. Ўзбекистон ильтисодий ислоқотларни чуљурлаштириш йўлида. Т.: «Ўзбекистон», 1995, 270 бет.
- 18.Каримов И.А. Ўзбекистоннинг сиёсий-ижтимоий ва ильтисодий истиљболининг асосий тамойиллари. Т.: «Ўзбекистон», 1995, 74 бет.
- 19.Каримов И.А. Ўзбекистон XXI асрга интилмољда. Т.: «Ўзбекистон», 1999, 48 бет.
- 20.Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон қаёт - пировард маљсадимиз. Т.: «Ўзбекистон», 2000, 77 бет.
- 21.Абдуллаев Ё.А. Бозор ильтисодиёти асослари: 100 савол ва жавоб. - Меќнат, 1997.
- 22.Афанасева Т.М. Оила. Т.: Ўљитувчи. 1986.
- 23.Беркинов Б. Ислоқотлар негизида оила манфаати. «Мулкдор қафтаномаси» 1998, 13 феврал.
- 24.Байзаков М., Айтмуродова Р. Оила, бизнес ва маркетинг. Нукус «Қарақалпоғистон», 2004.
- 25.Баратов М. Мулк - моддий манба. // Ильтисод ва қисобот № 10, 35-бет.
- 26.Бобоев Қ. Мулк шаклларининг алољалари. // Қаёт ва ильтисод 1992, №5.
- 27.Вақобов В. Ўзбекистонда ижтимоий фанларнинг ривожланиш истиљболлари. // Ўзбекистон ильтисодий ахборотномаси. № 7, 200, 37 бет.
- 28.Жамолов Х. Занятность и малый бизнес. // Экономика и статистика. № 10, 1997, - стр. 68.
- 29.Журавлева О. Жезненный уровень населения: что это такое? // Экономика и статистика. № 2, 1997, - стр. 35.
- 30.Жумакулов Т. Мулк шакллари. // Ильтисод ва қисобот № 3-4 1996.
- 31.Жумахонов Ш. Аҳолининг жойлашуви муаммолари ва ечимлари. // Иқтисод ва ҳисобот. №12, 1996 йил, 68-бет.

- 32.Жўраев Ш. Мулкчилик шакллари. // Ўаёт ва ильтисод. 1992 - № 7.
- 33.Зайнутдинов Ш. Социальные проблемы переходного периода. // Экономика и статистика. № 1. 1997 стр. 55.
- 34.Имом Ўожи Ўабибулло Яшашни ўрганиш керак. // Ильтисод ва ўисобот № 6, 1997. - 48-51 бетлар.
- 35.Каримов Р.Ў., Каримова Т.А. Миллий модель муаммолари.-Т.: Ўзбекистон, 1993.
- 36.Каримова Д.М. Сектор «Домашнее хозяйство» в системе национальных счетов. // Экономика и статистика. № 2 1999. - стр. 66.
- 37.Каримова Д.М. Доходы население в рамках системы национальных счетов. // Экономика и статистика. № 7 1997. - стр. 14.
- 38.Каримова Д. Домашние хозяйства и малый бизнес. // Экономика и статистика Т. № 5 1998. - стр. 59-60.
- 39.Каримов Р. Азамат Зиё. «Ислоётлар ислоёт учун эмас, одамлар учун. // Ильтисод ва ўисобот. № 3, 1998. 12-17 бетлар.
- 40.Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег: Пер. с англ. М.: Прогресс, 1978.
- 41.Кенэ Ф. Избранные экономические произведения. М.: Соцэкгиз, 1960.
- 42.Комилова Ф. Аёоли талаби - асосий мезон. // «Ильтисодиёт ва ўисобот» 1996. № 7.
- 43.Махмудов О. Аёоли фаровонлиги йўлида. // Ильтисод ва ўисобот. № 9 1996.
- 44.Менкью Н. Григори. Принципы экономикс. Санкт-Петербург. Питер, 1999, - 784 бет.
- 45.Мукаммедов М.М., Атабаев М.Р. Стимулирование управленческого труда в кооперативной торговле. - Т.: Фан, 1984.
- 46.Набиев Ў. У Оилани боъади, бозорни тўлдиради. // «Ильтисодиёт ва ўисобот № 9. 1997. - 32 бет.
- 47.Нишонава М., Каттахўжаев М. Ишсизлик муаммоси: кичик корхоналар. // Ўаёт ва ильтисод. № 3. 1992.

- 48.Нуралиев Р. «Вовлечение частного сектора в финансирование развития экономики. // «Экономика и статистика» № 38, 1997 стр. 38.
- 49.Овчарова Л. и др. Бедность: где порог? // Вопросы экономики № 2. 1998 стр. 61-72.
- 50.Олейник А. Домашние хозяйства в переходной экономике: типы и особенности поведения на рынке. // Вопросы экономики №12, 1998. с. 56-66.
- 51.Олимжонов О.О. ва бошлалар. Ўзбекистон худудлари мустаъиллик йилларида. - Т.: Шаръ, 1996.
- 52.Отамирзаев О., Љаюмова А. Ўзбекистон ақолиси: деморгафик вазият ва сиёсат. // Иълтисод ва қисобот № 8, 1996.
- 53.Пардаев М.Љ. Бозорли иълтисодиёт шароитида меқнатга оид тушунчалар. - Самаръланд, СамКИ, СВБАА, 1997
- 54.Пардаев М.Љ. Корхонанинг меқнат потенциали тақлили. - Самаръланд, СамКИ, СВБАА, 1997.
- 55.Пардаев М.К. Шодиева Г.М. Лойиқа тақлилида оила мулки. (Маъруза матни). - Самаръланд, СамКИ, 1999. - 40 бет.
- 56.Пардаев М.К., Шодиева Г.М. Лойиқа тақлилида оила даромадини инфляция шароитида бақолаш ва тақлил лъилиш усуллари (Маъруза матни). - Самаръланд, СамКИ, 1999. - 21 бет.
- 57.Пардаев М.К. Иълтисодий тақлилнинг предмети, методи ва унда лъўлланиладиган усуллар (Маъруза матни). - Самаръланд, СамКИ, 1999 - 43 бет
- 58.Пардаев М., Тўраев Љ. Ишчи кучи лъиймати ва адолат. // «Иълтисод ва қисобот» № 2. 42 бет.
- 59.Пардаев М. Маълсад - халъ фаровонлиги. // «Иълтисод ва қисобот» №6, 1996.
- 60.Расулов М. Бозор иълтисодиёти асослари. Дарслик. - Т.: Ўзбекистон, 1998.
- 61.Рақимова Д. Меқнат бозори ақоли ижтимоий қимояси. // «Иълтисод ва қисобот» № 9-12, 46 бет.

- 62.Рўзиева З. Камбағал бўлишга қальлимиз йўль. «Қаёт ва ильтисод» № 2.
- 63.Самуэльсон П.А. Экономика. - М.: МГП. «Алтон», ВНИИСИИ, 1992.
- 64.Тўхлиев Н., Ўзбекистон ильтисодиёти. - Т.: Ўлитувчи, 1994 ва 1998.
- 65.Тўхлиев Н., Ўлмасов А. Ишбилармонлар луғати. - Т.: Ўомуслар Бош тақририяти, 1993.
- 66.Турсунова Д. Оила иқтисоди. Самарқанд, СамКИ, 2003.
- 67.Турсунова Д. Оиланинг моҳияти ва давлатимизнинг бозор иқтисодиётига ўтиш шароитидаги социал сиёсатининг йўналишлари. СамДТИ талабаларининг «Тиббиёт фани ва иқтидорли ёшлар» номли илмий конференцияси материаллари. Самарқанд, 2005.
- 68.Турсунова Д. Оила харажатларига ажратилган маблағларнинг таснифланиши. СамДТИ талабаларининг «Тиббиёт фани ва иқтидорли ёшлар» номли илмий конференцияси материаллари. Самарқанд, 2005.
- 69.Қакимова М. Роль государства в развитии социального сектора. // Экономика и статистика № 4, 1998, - стр. 73-74.
- 70.Холмухаммедов У. Семейное предпринимательство в условиях современных рыночных отношений. // Экономика и статистика № 8, 1998, - стр. 63-65.
- 71.Хайитов А. Оиласи бой жамият - фаровон жамият. // Савдогар. 1999, 12 октябрь.
- 72.Хаитов А. Ақоли даромадларининг шаклланиш хусусиятлари. // Ильтисод ва қисобот № 9, 57 бет.
- 73.Худайбердиев Э. Мекнатда бандликнинг назарий тавсири. // Ильтисод ва қисобот № 6, 1997. - 72 бет.
- 74.Хорижий мамлакатлар бозор ильтисодиёти моделлари. - Т.: ТДИУ, 1994.
- 75.Чжен В.А. ва бош. Бозор ўонунияти асослари. - Т.:«Бизнес каталог», 1996.
- 76.Шарифхўжаев М. Истиъллол истиълболлари. - Т.: Ўзбекистон, 1994.
- 77.Эгамов Э., Исмоилов А., Қасанов Р. Ақоли даромадлари табаъланиши. // Ильтисод ва қисобот. № 10, 1997. 44-46 бетлар.

- 78.Эркинова Ф. Методологические основы определение малообеспеченности населения. // // Экономика и статистика № 1, 1998, - стр. 11-12.
- 79.Экономика предприятия. Пер. с нем.- М.: ИНФРА - М, 1999 - 928 с.
- 80.Ўлмасов А., Тўхлиев Н. Бозор иљтисодиёти. Љисљача луђат-маљлумотнома. Љомуслар бош таќририяти, 1991.
- 81.Ўлмасов А. Иљтисодиёт асослари. // Меќнат, 1997 - 192 бет.
- 82.Ўлмасов А. Оила иљтисоди. // Меќнат, 1998.
- 83.Ўлмасов А., Шарифхўжаев М. Иљтисодиёт назарияси. Т.: Меќнат, 1996.
- 84.Ўзбек тилининг изоќли луђати. М.: «Русский язык», 1981, 1 том. 526 бет.
- 85.Ўзбекистон Республикаси иљтисодиёти. Тузувчи муаллиф Н.Тўхлиев. - Т.: Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси, 1998.
- 86.Љурбонов Ш. ва бошљалар. Баркамол авлод орзуси. Кадрлар тайёрлаш миллий дастурини амалга ошириш борасидаги публицистик мулоќазалар. Т.: Шарљ, 1998. - 184 бет.

И Л О В А Л А Р :

1-илова

Самарқанд вилоятида кузатилган 304 оиланинг 2 кишидан иборат 9 та оиласи бўйича 2004-2005 йиллардаги харажатлари таркиби

(минг сўм)

№	Кўрсаткичлар (оилавий харажатлар турлари)	2004 йил		2005 йил		Фарқи (+;-)	
		миқ-дори минг сўм	улу- ши, %	миқ- дори минг сўм	улу- ши, %	миқ-дори минг сўм	улуши, %
1	Озиқ-овқат маҳсулотлари истеъмолига кечадиган харажатлар	662,01	15,1	687,48	14,2	+25,47	+3,85
2	Нооziқ-овқат маҳсулотларига кечадиган харажатлар	489,8	11,18	500,5	10,3	+10,7	+2,18
3	Солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар	46,9	1,07	47,8	0,9	+0,9	+0,6
4	Каммунал хизмат тўловлари	65,2	1,49	66,4	1,3	+1,2	+1,84
5	Соғломлаштириш ва тиббиёт хизматлари	198,3	4,52	203,3	4,2	+5,0	+2,52
6	Инвестицияга қўйилган харажатлар	315,7	7,2	326,8	6,7	+11,1	+3,51
7	Мулкларни ишлатишга кечадиган харажатлар	1333,09	30,4	1699,52	35,1	+366,43	+27,49
8	Турли хизматлар учун кетган харажатлар	224,1	5,11	238,3	4,9	+14,2	+6,33
9	Турли сафар						

	харажатлари	329,3	7,51	345,6	7,1	+16,3	+4,95
10	Интеллектуал салоҳиятни ривожлантириш-га кетган харажатлар	719,8	16,42	725,7	15,3	+5,9	0,82
	ЖАМИ	4384,2	100	4841,4	100	+457,2	

Изоҳ: Маълумотлар Г.М.Шодиева тадқиқотларидан олинган

2-илова

Самарқанд вилоятида кузатилган 304 оиланинг 3 кишидан иборат 13 та оиласи бўйича 2004-2005 йиллардаги харажатлари таркиби

(минг сўм)

№	Кўрсаткичлар (оилавий харажатлар турлари)	2004 йил		2005 йил		Фарқи (+;-)	
		миқ- дори минг сўм	улу- ши, %	миқ- дори минг сўм	улу- ши, %	миқ-дори минг сўм	улуши, %
1	Озиқ-овқат маҳсулотлари истеъмолига кетадиган харажатлар	560,0	11,7	843,96	14,7	283,96	+50,7
2	Нооziқ-овқат маҳсулотлари истеъмолига кетадиган харажатлар	2000,0	41,8	2233,35	38,9	233,35	-12,6
3	Солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар	30,0	0,6	45,93	0,8	15,93	+53,2
4	Каммунал хизмат тўловлари	80,4	1,7	86,119	1,5	5,719	-7,1
5	Соғломлаштириш ва тиббиёт хизматлари	500,0	10,5	953,05	10,6	453,05	90,6
6	Мулкларни ишлатишга кетадиган харажат (автомобил транспорт ва бошқа)	840,4	17,6	1067,87	18,6	227,87	+27,1
7	Турли хизматлар учун кетган харажатлар	120,0	2,5	86,11	1,5	-33,89	-28,2
8	Турли сафар харажатлари	600,0	12,5	365,7	6,3	-238,3	-39,7
9	Интеллектуал салоҳиятни ривожлантириш-га	54,0	1,1	63,15	1,1	9,15	+16,9

	кетган харажатлар						
	ЖАМИ	4784,4	100,0	5741,29	100	+956,88	+20

Изоҳ: Маълумотлар Г.М.Шодиева тадқиқотларидан олинган

3-илова

Самарқанд вилоятида кузатилган 304 оиланинг 4 кишидан иборат 27 та оиласи бўйича 2004-2005 йиллардаги харажатлари таркиби
(минг сўм)

№	Кўрсаткичлар (оилавий харажатлар турлари)	2004 йил		2005 йил		Фарқи (+;-)	
		миқ- дори минг сўм	улу- ши, %	миқ- дори минг сўм	улуш и, %	миқ-дори минг сўм	улуши, %
1	Озиқ-овқат маҳсулотлари истеъмолига кечадиган харажатлар	1318,5	25,3	1327,10	24,8	+8,6	+6,52
2	Нооziқ-овқат маҳсулотлари истеъмолига кечадиган харажатлар	802,6	15,4	798,0	14,91	-4,6	-0,57
3	Солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар	172,1	3,30	195,5	3,65	+23,4	13,6
4	Каммунал хизмат тўловлари	138,3	2,66	144,0	2,69	+5,7	4,12
5	Соғломлаштириш ва тиббиёт хизматлари	112,0	2,15	104,0	1,95	-8,0	-7,14
6	Мулкларни ишлатишга кечадиган харажат (автомобил транспорт ва бошқа)	1398,0	26,83	1467,5	27,42	+69,5	+4,97
7	Турли хизматлар учун кетган харажатлар	114,8	2,20	111,8	2,09	-3,0	-2,61
8	Турли сафар харажатлари	344,4	6,61	380,6	7,11	+36,2	+10,51
9	Интеллектуал салоҳиятни ривожлантириш-га кетган харажатлар	810,0	15,55	822,7	15,38	+12,7	1,57

	ЖАМИ	5210,7	100,0	5351,7	100	140,5	
--	------	--------	-------	--------	-----	-------	--

Изоҳ: Маълумотлар Г.М.Шодиева тадқиқотларидан олинган

4-илова

Самарқанд вилоятида кузатилган 304 оиланинг 5 кишидан иборат 56 та оиласи бўйича 2004-2005 йиллардаги харажатлари таркиби

(минг сўм)

№	Кўрсаткичлар (оилавий харажатлар турлари)	2004 йил		2005 йил		Фарқи (+;-)	
		миқ-дори минг сўм	улу- ши, %	миқ- дори минг сўм	улуш и, %	миқ-дори минг сўм	улуши, %
1	Озиқ-овқат маҳсулотлари истеъмолига кетадиган харажатлар	1136,3	26,47	1341,7	26,91	+205,4	18,07
2	Нооziқ-овқат маҳсулотларига кетадиган харажатлар	596,1	13,88	708,3	14,21	+112,1	+18,82
3	Солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар	54,6	1,27	55,3	1,11	+0,7	+1,28
4	Каммунал хизмат тўловлари	72,4	1,68	76,7	1,54	+4,3	+5,93
5	Соғломлашти-риш ва тиббиёт хизматлари	300,0	6,99	400,0	8,02	+100,0	+33,33
6	Инвестицияга қўйилган харажатлар	150,0	3,49	182,0	3,65	+32,0	21,33
7	Мулкларни ишлатишга кетадиган харажатлар	700,0	16,31	911,0	18,27	+211,0	+30,14
8	Турли хизматлар учун кетган харажатлар	367,0	8,54	232,6	4,66	-134,4	-36,63
9	Турли сафар харажатлари	307,0	7,15	376,0	7,54	+69,0	+22,47
10	Интеллектуал салоҳиятни						

	ривожлантириш-га кетган харажатлар	609,1	14,22	701,9	14,09	+92,8	+15,23
	ЖАМИ	4292,5	100	4965,5	100	+693	+16,14

Изоҳ: Маълумотлар Г.М.Шодиева тадқиқотларидан олинган

5-илова

Самарқанд вилоятида кузатилган 304 оиланинг 6 кишилик 69 та оиланинг ўртача кўрсаткичларининг 2004-2005 йиллардаги харажатлари таркиби

(минг сўм)

№	Кўрсаткичлар (оилавий харажатлар турлари)	2004 йил		2005 йил		Фарқи (+;-)	
		миқ-дори минг сўм	улу- ши, %	миқ- дори минг сўм	улуш и, %	миқ-дори минг сўм	улуши, %
1	Озиқ-овқат маҳсулотлари истеъмолига кетадиган харажатлар	2160,0	44,2	2200,0	42,1	+40	+1,85
2	Нооziқ-овқат маҳсулотларига кетадиган харажатлар	280,0	5,7	300,0	5,7	+20	+7,14
3	Солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар	72,0	1,4	83,0	1,5	+11	+15,27
4	Каммунал хизмат тўловлари	36,0	0,7	40,0	0,7	+4	+11,11
5	Соғломлашти-риш ва тиббиёт хизматлари	180,0	3,7	190,0	3,6	+10	+5,55
6	Инвестицияга қўйилган харажатлар	160,0	3,2	180,0	3,4	+20	+17,5
7	Мулкларни ишлатишга кетадиган харажатлар	700,0	8,4	1000,0	19,1	+100	+11,11
8	Турли хизматлар учун кетган харажатлар	148,0	1,0	152,0	2,9	+4	+2,7
9	Турли сафар харажатлари	320,0	6,5	350,0	6,6	+30	+9,37
10	Интеллектуал						

	салоҳиятни ривожлантириш-га кетган харажатлар	625,0	13,2	730,0	14,4	+105	+16,8
	ЖАМИ	4881,0	100	5225,0	100	7344	+7

Изоҳ: Маълумотлар Г.М.Шодиева тадқиқотларидан олинган

6-илова

Самарқанд вилоятида қўзатишга 304 оиланинг 8 кишидан иборат 32 та оиласи бўйича 2004-2005 йиллардаги харажатлари таркиби

(минг сўм)

№	Кўрсаткичлар (оилавий харажатлар турлари)	2004 йил		2005 йил		Фарқи (+;-)	
		миқ-дори минг сўм	улу- ши, %	миқ- дори минг сўм	улуш и, %	миқ-дори минг сўм	улуши, %
1	Озиқ-овқат маҳсулотлари истеъмолига кетадиган харажатлар	2624,0	50	3295,2	51,2	+671,2	+1,2
2	Нооziқ-овқат маҳсулотларига кетадиган харажатлар	839,7	16	901,0	14	+61,4	-2
3	Солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар	26,2	0,5	32,2	0,5	+6,0	0
4	Каммунал хизмат тўловлари	167,9	3,2	231,7	3,6	+63,8	+0,4
5	Соғломлашти-риш ва тиббиёт хизматлари	157,4	3	257,4	4	+100,0	+1
6	Мулкларни ишлатишга кетадиган харажатлар	52,5	1	128,7	2	+76,2	+1
7	Турли хизматлар учун кетган харажатлар	262,4	5	193,1	3	-69,3	-2
8	Турли сафар харажатлари	839,7	16	901,0	14	+61,4	-2
9	Интеллектуал салоҳиятни						

	ривожлантириш-га кетган харажатлар	278,1	5,3	45,6	7,7	+217,4	+2,4
	ЖАМИ	5248,0	100	6436,0	100	1188,0	

Изоҳ: Маълумотлар Г.М.Шодиева тадқиқотларидан олинган

7-илова

Самарқанд вилоятида кузатилган 304 оиланинг 10 кишидан иборат 23 та оиласи бўйича 2004-2005 йиллардаги харажатлари таркиби

(минг сўм)

№	Кўрсаткичлар (оилавий харажатлар турлари)	2004 йил		2005 йил		Фарқи (+;-)	
		миқ-дори минг сўм	улуши, %	миқ-дори минг сўм	улуши, %	миқ-дори минг сўм	улуши, %
1	Озиқ-овқат маҳсулотлари истеъмолига кетадиган харажатлар	4747,1	69,9	5113,1	71,20	+366,0	+7,7
2	Нооziқ-овқат маҳсулотларига кетадиган харажатлар	476,0	7,01	511,3	7,12	+35,31	+7,4
3	Солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар	36,0	0,5	41,7	0,6	+5,7	+15,8
4	Каммунал хизмат тўловлари	144,6	2,1	160,1	2,2	+15,5	+10,7
5	Соғломлашти-риш ва тиббиёт хизматлари	322,5	4,8	266,4	3,7	-56,1	-17,4
6	Мулкларни ишлатишга кетадиган харажатлар	222,7	3,3	220,5	3,1	-2,3	-1,01
7	Турли хизматлар учун кетган харажатлар	146,6	2,2	125,7	1,8	-20,9	-14,3
8	Турли сафар харажатлари	277,8	4,1	256,4	3,6	-21,5	-7,7

9	Интеллектуал салоҳиятни ривожлантириш-га кетган харажатлар	416,9	6,1	486,2	6,8	+69,3	+16,6
	ЖАМИ	6790,3	100	7181,3	100	+391,0	+5,7

Изоҳ: Маълумотлар Г.М.Шодиева тадқиқотларидан олинган

8-илова

Самарқанд вилоятида кузатилган 304 оиланинг 11 кишидан иборат 18 та оиласи бўйича 2004-2005 йиллардаги харажатлари таркиби

(минг сўм)

№	Кўрсаткичлар (оилавий харажатлар турлари)	2004 йил		2005 йил		Фарқи (+;-)	
		миқ-дори минг сўм	улу- ши, %	миқ- дори минг сўм	улуш и, %	миқ-дори минг сўм	улуши, %
1	Озиқ-овқат маҳсулотлари истеъмолига кетадиган харажатлар	5221,7	72,9	5755,5	78,4	+533,8	+10,2
2	Нооziқ-овқат маҳсулотларига кетадиган харажатлар	724,9	10,1	658,5	9,0	-66,4	-9,2
3	Солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар	284,4	4,0	167,4	2,3	-117,0	-41,1
4	Каммунал хизмат тўловлари	152,6	2,1	143,9	2,0	-8,7	-5,7
5	Соғломлашти-риш ва тиббиёт хизматлари	118,9	1,7	117,5	1,6	-1,44	-1,2
6	Инвестицияга қўйилган харажатлар	66,6	0,93	34,5	0,47	-32,1	-48,2
7	Мулкларни ишлатишга кетадиган харажатлар	149,7	2,1	102,1	1,4	-47,7	-31,8
8	Турли хизматлар учун кетган харажатлар	80,9	1,1	36,7	0,5	-44,2	54,7
9	Турли сафар						

	харажатлари	119,6	1,7	91,0	1,2	-28,6	-23,9
10	Интеллектуал салоҳиятни ривожлантириш-га кетган харажатлар	243,5	3,4	234,3	3,2	-0,2	-3,8
	ЖАМИ	7162,8	100,0	7341,2	100	+178,4	+2,5

Изоҳ: Маълумотлар Г.М.Шодиева тадқиқотларидан олинган

9-илова

Хурматли сўровнома иштирокчиси биз ўзимизнинг Самаръанд вилояти оила хўжаликларида харажатларни тартибга солишга ларатилган ушбу сўровномамизда иштирокингиз учун олдиндан миннатдорчилик билдирамыз

1. Исми шарифингиз -----

2. Оила аъзоларингиз сони

2 киши	3 киши	4 киши	5 киши	6 киши	7 киши	8 киши	9 киши	10 киши

3. Оиладаги даромад келтирувчи иш билан шуғулланувчилар сони

1 киши	2 киши	3 киши	4 киши	5 киши	6 киши	7 киши	8 киши	9 киши	10 киши

4. Яшаш ҳудудингиз

Шакарда	Қишлолда

5. Оила бошлиғи

Эркак	Аёл

6. Оиланинг даромад манбалири ва миъдори (тахминий).

№	Даромад моддалари	Суммасм	Улуши
1	Иш ҳаљи		
2	Нафаља, пенсия, стипендия		
3	Мулкдан даромадлар		
4	Қимматбако лўғозлардан даромадлар		
5	Қишлол хўжалик мақсулотлари сотишдан тушган даромадлар.		
6	Тадбиркорлик фаолияти даромадлари.		
7	Хайрия, насия ва моддий ёрдамлар.		

8	Қарз маблағлари.		
9	Бошлалар		
10	Жами	-	100,0

7. Оилада харажатларни ҳисобга олиб боровчи шахс

Ота	Она	Фарзанд

8. Оилада харажатларни амалга оширувчи шахс (Бозор љилувчи шахс)

Ота	Она	Фарзанд

9. Истеъмолга ажратилган маблағингиз миљдори _____ минг сњм

10. Оила истеъмолларини асосий моддалари ва уларнинг улуши љандай?

	40% гача	40 -50 %	50 – 60%	60 -7 0 %	70 -8 0%	80 -9 0 %	90-100%
Озиљ – овљатлар							
кийим кечаклар							

11. Хизматлардан фойдаланиш харажатлари оилада мавжудми, мавжуд бўлса љайсилари.

Хизматлар номи	Мавжудлиги тњђрисида белги
- Комунал хизматлар	
- транспорт хизматлари	
- молий хизматлар	
- Банк хизматлари	
- молия хизматлари	
- таълим хизматлари	
- тиббий хизматлар	

12. Оилада таълим оловчилар мавжудми ва уларнинг харажатлари љандай.

№		Таълим оловчилар сони	Пуллиқ	Бепул
	-Мақтабгача таълимда			
	-умумий љрта таълимда			
	- љрта махсус таълимда			

	-касб –қунар коллежи			
	-академик лицейларда			
	-Олий таълимда			
	-мактабдан ташъари таълимда			

13. Оиладаги бошъа харажатлар.

Съровномада иштирокингиз учун рахмат.